

BARBARA PATLEWICZ

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: 0000-0002-3757-2542

barbara.patlewicz@usz.edu.pl

Azerbejdżan pod rządami Alijewów

Mechanizmy przejmowania i utrzymywania władzy w latach
1993–2008

Azerbaijan under the Aliyevs

Mechanisms of taking over and maintaining power (1993–2008)

Słowa kluczowe:

Azerbejdżan, Kaukaz
Południowy, Zakaukazie,
demokratyzacja,
semiautorytaryzm,
autorytaryzm

Keywords:

Azerbaijan, South
Caucasus, Transcaucasia,
democratisation,
semiauthoritarianism,
authoritarianism

Azerbaijan under the Aliyevs. Mechanisms of taking over and maintaining power (1993–2008)

Having regained independence in 1991, Azerbaijan experienced only a few of changes in leadership. In 1992, Abulfaz Elchibey, the leader of the Popular Front, won the first fair presidential election. However, the current phase of political life began in 1993. As a result of the ensuing war, Armenian armed forces occupied from 14 to 16 percent of Azerbaijan (20 percent according to *Azerbaijani* sources), including the Nagorno-Karabakh region and seven surrounding districts. After the collapse of the Popular Front government, Heidar Aliiev, the former boss of the communist party, returned to Baku as a national leader. During his presidency (1993–2003), Aliiev ensured political order, economic stabilisation and peace, but suppressed political pluralism. At that time, Azerbaijan positioned itself on the international scene as an increasingly important actor but, in domestic politics, the system of political power crafted by Aliiev was concentrated in the hands of post-Soviet cadres and regional clans. Ilham Aliiev became president of the country in 2003. The period immediately preceding and following his re-election for a second term in October 2008 was marked by further steps towards the consolidation of the semiauthoritarian and authoritarian regime established by his father – Heidar.

Wstęp

Konsekwencją zachodzących w Azerbejdżanie procesów może być dalsze osłabienie gwarantów demokracji w tym państwie i pogłębianie dyktatury, co w dłuższej perspektywie wywoła chwiejność systemu politycznego i może się przyczynić do zwiększenia niestabilności w regionie. W artykule przedstawiono odnotowywane w Azerbejdżanie przejawy niszczenia pluralizmu, nepotyzm, korupcję, klanowość, ograniczanie wolności mediów i radykalne sposoby zwalczania przeciwników politycznych przez rodzinę Alijewów w okresie przejmowania i ugruntowywania władzy. Poruszona została również kwestia ambiwalentnego postrzegania przemian i reform w tym kraju przez światowe mocarstwa, wpływowych przywódców i organizacje międzynarodowe¹. Z jednej strony obserwujemy bowiem piętnowanie autorytaryzmu, a z drugiej – pełną współpracę gospodarczą i wykorzystywanie *boomu* naftowego w jednym z najlepiej rozwijających się państw świata. Postrzeganie rodziny Alijewów przez samych Azerbejdżan również nie jest zero-jedynkowe. W dużej mierze zależy od podejmowanych przez prezydenta działań na rzecz zachowania integralności terytorialnej państwa i ochrony ekonomicznych interesów obywateli. Rozważania poznawcze mają więc na celu określenie stosunków panujących w strukturach władzy Azerbejdżanu i zdefiniowanie poszczególnych determinantów ciągłości prezydentury Alijewów w oparciu o wyjaśnienie genezy zjawisk

- 1 Dobrym przykładem współpracowania z władzami Azerbejdżanu przez organizację stojącą m.in. na straży praworządności i praw człowieka, czyli Unię Europejską, był rozpoczęty w październiku 2017 r. projekt *twinningowy* z Izłą Obrachunkową Azerbejdżanu (CoA). Jego celem miało być wzmocnienie instytucjonalnego i administracyjnego potencjału najwyższego organu kontroli w tym państwie. Na zlecenie Komisji Europejskiej zadania tego podjęła się polska Najwyższa Izba Kontroli. Przedsięwzięcie było w całości finansowane z funduszy unijnych, w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa. W marcu 2020 r. przeprowadzone działania podsumował prezes NIK Marian Banaś: „[...] czujemy odpowiedzialność przed Unią Europejską i innymi krajami, które chcą rozwijać swoją państwowość w nowoczesny i demokratyczny sposób [...]. Naszą rolą jako audytorów publicznych jest zapewnienie, aby zasoby powierzone przez obywateli rządowi i innym władzom publicznym były wydawane w sposób zgodny z prawem i skuteczny, na rzecz wspólnego dobra całego narodu [...]”. *NIK kończy projekt Komisji Europejskiej w Azerbejdżanie, „Najwyższa Izba Kontroli”* [online], 13 III 2020 [dostęp: 14 III 2021]: <<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/twinning-w-azerbejdżanie.html>>.

politycznych i publicznoprawnych na podstawie metody historyczno-opisowej. Rok 2008 przyjęty został jako graniczny, gdyż stanowi według autorki kulminacyjny moment podporządkowywania sobie przez prezydenta i jego otoczenie poszczególnych struktur państwa. W założeniu publikacja stanowi pierwszą część badań nad autorytaryzmem Alijewa.

1. Próby transformacji i dojście do władzy Hejdara Alijewa

Tak jak w przypadku pozostałych republik kaukaskich pierwsze lata po odzyskaniu niepodległości² były dla Azerbejdżanu trudne i pełne konfliktów³. Obszar ten dotknięty został kryzysem gospodarczym, będącym konsekwencją zacofania cywilizacyjnego i raptownego zerwania powiązań przemysłowych z rosyjskimi firmami. Brakowało zorganizowanej opozycji, a społeczeństwa hołdowały zasadom radzieckiego internacjonalizmu. Przekazanie władzy w Azerbejdżanie miało więc raczej charakter symboliczny, wciąż bowiem sprawowali ją przedstawiciele dawnej nomenklatury, jak były pierwszy sekretarz Komunistycznej Partii Azerbejdżanu (KPA) Ajaz Mutalibow. Po jego rezygnacji⁴ przeprowadzone w czerwcu 1992 r. wybory wygrał Abulfaz Elczibej – przywódca Ludowego Frontu Azerbejdżanu, orientalista, dysydent i były więzień polityczny⁵.

- 2 Deklarację niepodległości Azerbejdżanu ogłoszono 30 VIII 1991 r. Wcześniej jako niepodległe państwo funkcjonował on od 28 V 1918 do 28 IV 1920 r. pod nazwą Demokratyczna Republika Azerbejdżanu.
- 3 Do najważniejszych konfliktów w regionie należy zaliczyć: ormiańsko-azerbejdżańską wojnę o Górski Karabach w latach 1988–1994, dwa wywołane separatystycznymi dążeniami Osetyjczyków i Abchazów wewnętrzne konflikty w Gruzji czy walkę czeczeńskich bojowników o niepodległość Republiki Iczkerii.
- 4 Reporter serwisu informacyjnego „DR-Press” Chingiz Mustafajew zbierał informacje o ataku ormiańskich żołnierzy na uciekającą z miasta Chodżalu ludność azerbejdżańską, w wyniku którego śmierć poniosło ponad 600 cywilów, w tym wiele kobiet, dzieci i osób starszych. Mustafajew uważał, że masakra mogła być też wynikiem prowokacji Ludowego Frontu Narodowego, mającej zmusić do rezygnacji prezydenta Mutalibowa, wielokrotnie krytykowanego przez przedstawicieli LFN za indolencję w sprawie konfliktu o Górski Karabach. Mustafajew zginął w niewyjaśnionych okolicznościach 15 VI 1991 r.
- 5 S. Bolukbasi, *Azerbajjan. A political history*, I. B. Tauris, London 2011, s. 194. Jego głównym kontrkandydatem był Nizami Sulejmanow, wspierany przez Hejdara Alijewa, który jako 69-latek nie mógł wystartować w wyborach z powodu przekroczenia górnej granicy wieku wynoszącej 65 lat.

To właśnie podczas jego prezydentury uwidoczniły się typowe problemy republik poradzieckich. Brakowało kompetentnych urzędników, którzy nie byłiby związani z dotychczasowym aparatem partyjnym, na porządku dziennym był nepotyzm, a wszelkie przejawy niezależności skutecznie tłumiono. Problem stanowiła także ludność rosyjska, która nie utożsamiała się z nowym państwem narodowym, oraz fakt, że w połowie 1993 r. ponad 17 proc. terytorium Azerbejdżanu pozostawało pod kontrolą wojsk ormiańskich. Szukając zewnętrznych sojuszników i wewnętrznej stabilizacji, Elczibej dążył do zbliżenia ze Stanami Zjednoczonymi i państwami Europy Zachodniej, zwłaszcza w obszarze polityki energetycznej oraz zacieśnienia regionalnego partnerstwa z Turcją. Jego działania doprowadziły jednak do pogorszenia relacji z Federacją Rosyjską i Iranem, których władze zaczęły otwarcie krytykować prezydenta. Sytuacja w kraju zaostrzała się. W połowie czerwca w wyniku przewrotu wojskowego zorganizowanego przez ministra obrony Rachima Gazijewa i płk. Surata Husejnowa odsunięto Elczibeję od władzy⁶.

Członkowie Zgromadzenia Narodowego usankcjonowali te wydarzenia, uznawszy, że prezydent nie wywiązał się obowiązków, które nakłada na niego konstytucja, i dopuścił do naruszenia suwerenności oraz terytorialnej integralności państwa. Kryzys polityczny w Azerbejdżanie wykorzystali ormiańskie wojska, przechodząc do natarcia na całej linii frontu. Armia azerbejdżańska praktycznie przestała istnieć i nie pomogło jej zrekrutowanie 2,5 tys. bojowników z Afganistanu⁷. 15 czerwca obowiązki głowy państwa powierzono przewodniczącemu Rady Najwyższej Hejdarowi

6 Por. P. Kwiatkiewicz, *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2013, s. 301–311. Wydarzenia w nocy z 17 na 18 czerwca rozegrały się w przeddzień podpisania w Londynie kontraktu stulecia z zachodnimi koncernami na eksploatację złóż ropy naftowej na dnie Morza Kaspijskiego. Wielu obserwatorów uważało, że przewrót nie miałby szans powodzenia, gdyby nie ingerencja Głównego Zarządu Wywiadowczego (GRU) i pozostawienie zapasów broni przez rosyjskich żołnierzy ze 104 Dywizji Powietrzno-Desantowej w mieście Gandża. Inspirowany przez stronę rosyjską wojskowy zamach stanu zorganizowany został przez Surata Husejnowa i ostatecznie doprowadził do przejścia władzy przez ówczesnego przewodniczącego parlamentu, pierwszego sekretarza KC KPA w latach 1969–1982 – Hejdara Alijewa.

7 G. E. Curtis, *Armenia, Azerbaijan and Georgia country studies*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington 1995, s. 142–144.

Alijewowi⁸, a stanowisko premiera objął pod koniec czerwca płk. Husejnow. Miesiąc później Zgromadzenie Narodowe zdecydowało o zorganizowaniu ogólnonarodowego referendum w sprawie wotum zaufania dla Elczibeja. Wynik przeprowadzonego miesiąc później głosowania był druzgocący dla prezydenta: przy frekwencji wynoszącej 92,02 proc. 975 proc. uczestników opowiedziało się przeciwko głowie państwa. W zorganizowanych 3 października przedterminowych wyborach frekwencja była jeszcze wyższa i sięgnęła 97,6 proc., a 98,84 proc. ważnych głosów (3 919 923) oddano na Hejdara Alijewa⁹.

Surat Husejnow utrzymał stanowisko premiera i przejął kontrolę nad ministerstwami bezpieczeństwa, obrony i spraw wewnętrznych. W państwie panował chaos, którego następstwem było utracenie do końca 1993 r. Górskiego Karabachu oraz siedmiu innych rejonów¹⁰. To właśnie w tym czasie ukształtowały się obecne azerbejdzańskie elity. Społeczeństwo pokładało w nowo wybranym prezydencie nadzieje na przywrócenie spokoju oraz równowagi polityczno-ekonomicznej. I rzeczywiście, dekadę rządów Hejdara Alijewa można uznać za okres korzystny dla budowania pozycji państwa na arenie międzynarodowej, ale nie dla wolności słowa i opozycji. Z pewnością sukcesami były doprowadzenie do zawarcia w maju 1994 r. rozejmu w Górskim Karabachu i podpisanie we wrześniu tego samego roku wartego ponad 7 mld dol. kontraktu stulecia na eksploatację złóż azerbejdzańskiego szelfu Morza Kaspijskiego¹¹. Rosyjskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych odnosiło się do tej umowy bardzo krytycznie, twierdząc, że jest niezgodna z prawem międzynarodowym, gdyż może prowa-

8 Decyzją Milli Medżlisu z czerwca 1997 r. dzień 15 czerwca, czyli rocznica powrotu Hejdara Alijewa do władzy, jest w Azerbejdżanie oficjalnym świętem państwowym – Narodowym Dniem Zbawienia.

9 İ. İ. Quliyev, F. H. Nəbiyev, *Kremlin fəth etmiş böyük türk oğlu*, Min Bir Mahnı, Baki 2008, s. 99. Kerrar Ebilow uzyskał 1,01 proc. poparcia (40 298 głosów), a Zakir Tagijew – 0,15 proc. (6406 głosów).

10 Szerzej na temat genezy i przebiegu konfliktu o Górski Karabach zob. B. Patlewicz, *Współczesne oblicza ormiańsko-azerbejdzańskiego konfliktu o Górski Karabach*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2011, nr 39, s. 145–158.

11 Trzydziestoletni kontrakt zawarty został 20 IX 1994 r. między władzami Azerbejdżanu oraz konsorcjum amerykańskich towarzystw Amoco, Unocal, Pennzoil i McDermott, brytyjskim British Petroleum, norweskim Statoilem, tureckim Petrol Ofisi i rosyjskim Łukoilem.

dzić do naruszenia równowagi ekologicznej w regionie. Moskwa niezmiennie traktowała Morze Kaspijskie jako jezioro, podczas gdy Azerbejdżan (ale także Kazachstan i Turkmenistan) – jako morze, co rodziło spory prawne. Alijew manewrował więc między deklarowaniem dobrosąsiedzkich stosunków z Rosją i zbliżeniem do Zachodu.

2. Konflikty i pucze

Między prezydentem a premierem coraz częściej dochodziło do konfliktów. Kolejny poważny kryzys w państwie wybuchł jesienią 1994 r., kiedy Alijew przebywał z wizytą dyplomatyczną w Stanach Zjednoczonych. Z więzienia o zaostrożnym rygorze uciekło wówczas czterech wojskowych skazanych za udział w rewolcie w Gandży i Lenkoranie oraz współtworzenie Tałyisko-Mugańskiej Republiki Autonomicznej (istniała od 21 lipca do 24 sierpnia 1993 r.): Alikram Humbatow (Hummatow)¹², Arif Paszajew, Baby Nazarli oraz wspomniany już Rachim Gazijew. Prezydent zdymisjonował ministra bezpieczeństwa narodowego Narimana Imranowa, oskarżając go o udział w zмовie i pomoc zbiegom¹³. 29 września zamordowani zostali dwaj bliscy współpracownicy Alijewa – wiceprzewodniczący parlamentu Afijaddin Dżalil Dżalilow¹⁴ i szef prezydenckiej ochrony Szamsi Rahimow. Sprawców nie udało

- 12 Pułkownik używał także nazwisk Alikram Hummatow oraz Ali Akram Hummatzade. Był jednym z najbliższych współpracowników Surata Husejnowa. Bardzo silnie angażował się w ruch tałyiskich nacjonalistów, dowodził nawet jednym z ich oddziałów – batalionem lankarańskim, który uczestniczył w działaniach wojskowych podczas konfliktu o Górski Karabach. Humbatow był jednym z tych polityków, którzy stali za odsunięciem od władzy prezydenta Elczibaja. Środowisko skupione wokół Hejdara Alijewa zarzucało tałyiskim nacjonalistom, że dążą do destabilizacji kraju i utworzenia w jego południowej części autonomicznej enklawy ze stolicą w Lenkoranie.
- 13 15 X 1994 r. Nariman Imranow został aresztowany pod zarzutem m.in. zdrady stanu (art. 274 par. 1 k.k.), nadużywania władzy i stanowiska (art. 308.1 k.k.), pomocy w ucieczce z więzienia (art. 304, 304.2.1 k.k.) oraz niszczenia dokumentów (art. 193 par. 2 k.k.). 12 II 1996 r. Kolegium Wojskowe skazało go za zdradę na karę śmierci, którą następnie zamieniono na dożywotnie więzienie. W 2002 r. został ułaskawiony przez prezydenta Hejdara Alijewa.
- 14 Do dziś pojawiają się różne informacje o motywach zabójstwa Dżalilowa. Były sekretarz prasowy ambasady Turcji w Azerbejdżanie Turqut Erin stwierdził, że wiceprzewodniczący parlamentu zginął za szpiegostwo na rzecz Armenii. Miał jakoby przekazywać Ormianom informacje podczas konfliktu o Górski Karabach.

się wykryć, jednak o zabójstwa oskarżeni zostali funkcjonariusze Oddziałów Policji Specjalnego Przeznaczenia (OPON). Wśród obywateli zaczęły krążyć plotki, że to początek kolejnego zamachu stanu. W Baku i Gandży odbyły się pronarodowe manifestacje, a 3 października w stolicy wprowadzony został stan wyjątkowy, rozszerzony następnie na cały kraj. Cztery dni później Husejnowa posądzono o planowanie puczu i usunięto ze stanowiska. Uniknął jednak kary, uciekając do Rosji, jak zrobił to wcześniej Gazijew. Stanowisko premiera objął dotychczasowy wicepremier Fuad Gulijew¹⁵.

Prezydent twierdził, że za opisanymi wydarzeniami stały siły zewnętrzne, w domyśle służby specjalne Federacji Rosyjskiej, negatywnie nastawionej do podpisanego kontraktu naftowego. Wśród przeciwników Alijewa pojawiły się też jednak opinie, że i on odniósł korzyści z zaistniałej sytuacji, gdyż uzyskał całkowity nadzór nad resortami siłowymi. Odsunął też od władzy jednego ze swoich głównych oponentów, czyli Husejnowa. Stanowiska stracili poza nim wicepremierzy Asker Mamedow i Aleg Tachmazow oraz minister rolnictwa Muzammił Abdułłajew. Kilka miesięcy później, będąc już w Moskwie, Husejnow i Gazijew ogłosili, że wszystkie podejmowane przez nich w Azerbejdżanie działania miały na celu przywrócenie do władzy Ajaza Mutalibowa. W grudniu wydawało się, że rząd opanował sytuację w kraju, ale plany Alijewa dotyczące zlikwidowania OPON-u spotkały się z ostrym sprzeciwem członków jednostki, a rosyjskie władze zamknęły granicę z Azerbejdżanem, tłumacząc to względami bezpieczeństwa oraz obawą przed przemytem broni i przedostawaniem się muzułmańskich bojowników na terytorium objętej wojną Czeczenii.

W marcu 1995 r. konflikt rozgorzał na nowo. Minister spraw wewnętrznych Ramil Usubow oficjalnie rozwiązał OPON, a jego funkcjonariuszy oskarżył o nielegalny transgraniczny handel surowcami w północno-zachodnim rejonie Agstafa. Oddział dowodzony przez Elchina Amirasłanowa¹⁶ zaatakowany został przez Gwardię Prezydencką w okolicy miasta Qazax. Znowu pojawiły się plotki o przygotowaniach do puczu, na czele którego

- 15 W marcu 1997 r. rosyjskie władze wydały zgodę na ekstradycję Husejnowa do Azerbejdżanu. Po powrocie do kraju, w lutym 1999 r. skazany został na dożywotnie więzienie, a w 2004 r. – ułaskawiony przez prezydenta Ilhama Alijewa pod presją przedstawicieli OBWE.
- 16 Amirasłanow przebywa w więzieniu z wyrokiem dożywocia. Organizacja Human Rights Club uznała go w 2019 r. za jednego ze 127 więźniów politycznych w Azerbejdżanie.

według władz miał stanąć dowodzący OPON-em były wiceminister spraw wewnętrznych Rowszan Dżawadow¹⁷. Próbował on zorganizować posiłki dla swoich oddziałów. Podczas narady OPON-u w Baku, w której uczestniczył m.in. jego brat Mahir (były prokurator rejonowy stołecznej dzielnicy Khatai), rezydencję Dżawadowa zaatakowała proalijewowska milicja dowodzona przez Rowszana Akperowa, Najmedina Sadikowa i Madata Gulijewa oraz najemnicy z Partii Pracujących Kurdystanu¹⁸. W starciu zginęło ok. 40 osób, a 60 zostało rannych. Dżawadow próbował rozwiązać konflikt na drodze dyplomatycznej, a w mediacje miał się zaangażować nawet prezydent Turcji Süleyman Demirel¹⁹. Samochód wiozący Dżawadowa na spotkanie z prezydentem Alijewem został jednak ostrzelany przez milicję. Jedna z wersji dalszych wydarzeń mówi, że Dżawadow zmarł w drodze do szpitala, a według drugiej ochrona zdołała go zabrać do kliniki MSW, ale Gwardia Prezydencka aresztowała tam towarzyszących mu funkcjonariuszy OPON-u i uniemożliwiła lekarzom udzielenie pomocy medycznej. Dżawadow zmarł w wyniku odniesionych ran 17 marca 1995 r.²⁰ Według

- 17 Od początku karabaskiego konfliktu Dżawadow był jednym z bardziej aktywnych i zaangażowanych wojskowych. Doświadczenie wojenne zdobywał wcześniej w Afganistanie, a w 1987 r., gdy sytuacja w Górskim Karabachu zaostrzała się i władze radzieckie powołały w Stepanakercie grupę specjalną pod bezpośrednim nadzorem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, został w niej oficerem operacyjnym. Do zadań grupy należała m.in. identyfikacja i eliminacja osób, które prowadziły na terytorium Karabachu antyradziecką propagandę i eskalowały w regionie antagonizmy narodowościowe. Rowszan i jego brat Mahir byli też zaangażowani w działalność polityczną, współtworząc partię/organizację Integracja (Takamul), której członkowie weszli w skład OPON-u. Rowszan Dżawadow wykorzystał kontakty z okresu służby w Afganistanie (współpracował tam m.in. z politykiem i przywódcą religijnym Gulbuddinem Hekmatjarem) i po wycofaniu się rosyjskich oddziałów ze strefy konfliktu, ściągnął do walki ok. 3 tys. mudżahedinów. Co ciekawe, w szkoleniu azerbejdżańskich żołnierzy uczestniczyli w tym czasie także amerykańscy weterani sił specjalnych.
- 18 Według oficjalnych informacji jako pierwsi ogień otworzyli członkowie OPON-u. *Martovskie sobytiâ, Pravozašitnyj Centr Azerbajdżana (17 marta 1997 g)*, „Civic Solidarity” [online, dostęp: 28 X 2019]: <<https://www.civicsolidarity.org/ru/member/1529/pravozashchitnyy-centr-azerbaydzhana>>.
- 19 Tureckie media donosiły, że w wydarzenia z marca 1995 r. zamieszani byli członkowie Krajowej Agencji Wywiadu (MIT). B. Aras, *Turkish foreign policy toward Transcaucasus, „Central Asia and the Caucasus”* 2001, No. 5 (11), s. 78–89.
- 20 Mahir Dżawadow uciekł z kolei do Austrii, gdzie w 1996 r. otrzymał azyl polityczny. W 1998 r. przeniósł się do Iranu.

jego ojca Bahtiara Dżawadowa śmiertelne strzały oddał Amiraslan Alijew, pracownik Ministerstwa Bezpieczeństwa Narodowego Nachiczewańskiej Republiki Autonomicznej²¹. Podczas tego starcia zginął także korespondent agencji Turan i operator kamery Reutersa Adil Bunijakow²².

Budowanie struktur niepodległego państwa obfitowało więc w wewnętrzne konflikty. W pierwszym okresie prezydentury Alijewa główne zagrożenie stanowili jego dotychczasowi sojusznicy, przede wszystkim wpływowi żołnierze. Narodowa armia była słaba, a dobrą organizacją charakteryzowały się elitarne jednostki zaprawione w walce w Afganistanie i Górskim Karabachu. Dopiero marcowe wydarzenia i rozwiązanie OPON-u udowodniły, że Alijewowi udało się wreszcie skonsolidować władzę i przejąć pełną kontrolę nad strukturami odpowiadającymi za bezpieczeństwo państwa. Konkurencją dla jego władzy zaczęli być w tym czasie przedstawiciele tworzących się elit oligarchicznych. W połowie lat dziewięćdziesiątych jednym z głównych oponentów i krytyków prezydenta stał się Rasul Gulijew, przewodniczący Medżlisu między 5 listopada 1993 a 11 września 1996 r., były wiceprezes państwowego przedsiębiorstwa naftowego SOCAR, w 1992 r. szef generalnego departamentu ds. przetwórstwa ropy i gazu, a w 1993 – dyrektor bakijskiej rafinerii Azerineftyağ. Na znak protestu przeciwko autorytarnej polityce Hejdara Alijewa i błędom popełnionym przez niego w sporze o Górski Karabach Gulijew zrezygnował z funkcji przewodniczącego parlamentu, za oficjalny powód podając zły stan zdrowia i konieczność podjęcia leczenia w Stanach Zjednoczonych. W rzeczywistości była to jednak ucieczka przed represjami – jak się okazało, uzasadniona, bo dwa lata później oskarżony został o spiskowanie przeciwko władzy i defraudację ponad 120 mln dol.

Działania podjęte przeciwko Gulijewowi to jeden z mechanizmów stosowanych przez reżim Alijewów do eliminowania niewygodnych oponentów politycznych, dziennikarzy i obrońców praw człowieka. Oskarżano ich o kradzież funduszy, posiadanie narkotyków i broni, niepłacenie podatków,

21 A. Mərzili, *20 il əvvəlki 8 mart və 1995-ci ilin 13–17 mart hadisələri*, „Təzadlar” [online], 17 III 2015 [dostęp: 5 IX 2020]: <<http://an.az/download/meqale/tezadlar/2015/mart/426811.htm>>.

22 1995, „Fond Zašity Glasnosti” [online, dostęp: 28 X 2020]: <http://www.gdf.ru/murdered_journalists/list/1995>. Turan to azerbejdżańska agencja informacyjna założona w 1990 r. przez grupę dziennikarzy, którzy nie chcieli pracować w mediach państwowych. Przygotowywane przez jej pracowników informacje i analizy wykorzystywane są przez światowe agencje, m.in. Reutersa, BBC i France-Presse.

nieobyczajne zachowania, bandytyzm czy podsycanie antyrządowych wystąpień i nawoływanie do puczu. W USA Gulijew zaangażował się w działalność opozycyjną, wiążąc się z Azerbejdżańską Partią Demokratyczną (ADP) i rozpoczynając kampanię przybliżającą Zachodowi realia życia publicznego pod rządami rodziny Alijewów. Wielokrotnie spotykał się z przedstawicielami amerykańskich środowisk zajmujących się prawami człowieka i demokracją. Uczestniczył m.in. w konferencjach organizowanych przez opiniotwórcze *think tanki*: Narodowy Instytut Demokratyczny (NDI), Międzynarodowy Instytut Republikański (IRI) i Instytut Kennana będący częścią Międzynarodowego Centrum Naukowego Woodrowa Wilsona.

3. Umarł król, niech żyje król – sankcjonowanie władzy Ilhama Alijewa

W lipcu 2003 r. Hejdar Alijew kolejny raz trafił do kliniki w Cleveland²³. Wcześniej leczył tam m.in. raka prostaty i poddawał się różnym zabiegom, w tym wszczepianiu *by-passów*, usunięciu katarakty i operacji przepukliny. Z powodu pogarszającego się stanu zdrowia zaproponował, by urząd premiera objął jego syn Ilham, co zatwierdzone zostało 4 sierpnia 2003 r. na nadzwyczajnym posiedzeniu Milli Medżlisu²⁴. Był to początek kampanii prezydenckiej Ilhama, ale też faktyczne uznanie jednej z pierwszych politycznych dynastii na obszarze byłego ZSRR. 11 sierpnia w skierowanej do nowo wybranego premiera nocie dyplomatycznej George W. Bush napisał:

W imieniu Stanów Zjednoczonych Ameryki gratuluję rozpoczęcia Pańskiej działalności na stanowisku premiera Azerbejdżanu. Pańska nominacja przypada w czasie, gdy rosną silne bilateralne więzi między Stanami Zjednoczonymi Ameryki a Azerbejdżanem. Przygotowując się do nadchodzących wyborów, z niecierpliwością czekamy na współpracę z Wami, Waszym rządem i parlamentem Azerbejdżanu w celu wzmocnienia demokratycznych instytucji w Waszym kraju. Nadal współdziałamy z Państwem w głównych obszarach, które zbliżą nasze kraje, zacieśniając współpracę w walce z terroryzmem, o stabilność regionalną, energetyczną oraz bieżące reformy polityczne i gospodarcze.

23 Zmarł w tym zakładzie 12 XII 2003 r.

24 Jego kandydaturę poparło 100 deputowanych, w tym 71 z Partii Nowego Azerbejdżanu (*Yeni Azərbaycan Partiyası – YAP*), 1 był nieobecny, a 24 przedstawiciele opozycji odmówiło udziału w głosowaniu.

Przekazujemy nasz szacunek i modlitwy Waszemu ojcu i Waszej rodzinie. Twój ojciec odegrał ważną rolę w nawiązaniu więzi między Stanami Zjednoczonymi a Azerbejdżanem²⁵.

Był to sygnał, że dla Waszyngtonu ważniejsze są azerbejdżańskie działania w ramach koalicji antyterrorystycznej w Afganistanie niż kwestie podnoszone przez antyalijewowską opozycję. Już wcześniej, 24 października 2001 r., amerykański Senat przyjął poprawkę do art. 907 ustawy o wspieraniu wolności w Rosji i wschodzących demokracjach eurazjatyckich oraz o otwieraniu rynków (*Freedom for Russia and emerging Eurasian democracies and open markets support act*, w skrócie: *Freedom support act*) zezwalającą prezydentowi USA na odstąpienie od zakazu pomocy Azerbejdżanowi, zwłaszcza w kontekście wspólnej walki z międzynarodowym terroryzmem²⁶. Coraz częściej na forum międzynarodowym, ale i w Kongresie, pojawiały się głosy, że Bushowskiej administracji zależy przede wszystkim na inwestycjach i przemyśle energetycznym oraz względnej stabilizacji nie tylko w regionie, ale w całej Azji Centralnej, nawet kosztem demokracji. W Izbie Reprezentantów kongresmeni zaangażowani w pracę Grupy ds. Kwestii Ormiańskich próbowali nagłaśniać problemy trawiące azerbejdżańskie elity polityczne²⁷. Ostatecznie jednak większe znaczenie miał fakt,

25 *Prem'er-ministru Azerbajdzanskoj Respubliki Gospodinu Ilgamu Alievu*, „Azerbajdzanskoe gosudarstvennoe informacionnoe agentstvo” [online], 12 VIII 2003 [dostęp: 2 VIII 2020]: <https://azertag.az/ru/xeber/premer_ministru_azerbajdzanskoj_respubliki_gospodinu_ilgamu_alievu-615766>.

26 Przyjęta przez Kongres 3 X 1992 r. ustawa regulowała wspieranie przez USA obszaru powstałego po rozpadzie ZSRR oraz postkomunistycznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Jednym wyjątkiem był Azerbejdżan, na który w ramach art. 907 (*Restriction on assistance to Azerbaijan*) nałożony został zakaz udziału w programach pomocowych. Amerykańskie działania były skutkiem bardzo silnego lobbowania ormiańsko-amerykańskich środowisk, które protestowały przeciwko wojnie o Górski Karabach. *An act to support freedom and open markets in the independent states of the former Soviet Union, and for other purposes*, „Public Law”, 102-511, statute 106, 24 X 1992: <<https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-106/pdf/STATUTE-106-Pg3320.pdf>> [dostęp: 4 VIII 2020].

27 23 VIII 2003 r. w przemówieniu wygłoszonym w Izbie Reprezentantów członek utworzonej w 1995 r. Kongresowej Grupy ds. Kwestii Ormiańskich Frank Pallone zwrócił uwagę na szerzącą się w Azerbejdżanie korupcję i polityczne manipulacje reżimu Alijewów w zakresie łamania praworządności. Opisał również zmiany w prawie, które przyczyniły się do ustanowienia pierwszego reżimu dynastycznego

że Azerbejdżan był pierwszym krajem muzułmańskim, który w ramach misji pokojowej wysłał 150 żołnierzy do Iraku. Wybory prezydenckie odbyły się więc atmosferze amerykańskiego poparcia dla polityki Alijewów. Już w trakcie kampanii dochodziło do nieprawidłowości. Centralna Komisja Wyborcza (CKW) wykluczyła na przykład z ubiegania się o fotel głowy państwa Rasula Gulijewa, tłumacząc że jest poszukiwany listem gończym za sprzeniewierzenie publicznych pieniędzy, od lat nie mieszka w kraju i nie podał wykonywanego zawodu. Początkowo w wyborach chciało startować trzydziestu kandydatów, ale ostatecznie CKW zarejestrowała ośmiu. Rasul Gulijew poparł przedstawiciela partii Musawat – Işę Gambarę, który

na obszarze byłego Związku Radzieckiego. Odniósł się także do doniesień amerykańskiej prasy, jakoby rodzina Alijewów przywłaszczyła 100 mln dol. z emitowanych w Azerbejdżanie *voucherów* prywatyzacyjnych, które miały być zamienione na udziały w koncernie naftowym SOCAR (do prywatyzacji ostatecznie nie doszło). W tę ostatnią sprawę zamieszany był czeski finansista, były współpracownik Gustáva Husáka – Viktor Kožený, który miał pośredniczyć w interesach między amerykańskimi biznesmenami, politykami (były senator George Mitchell zainwestował w *vouchery* prywatyzacyjne 200 tys. dol.) oraz takimi podmiotami jak AIG czy Uniwersytet Columbia (łącznie wpłaciły one 400 mln dol.). W wywiadzie udzielonym Mirzie Chazarowi Kožený utrzymywał, że inwestorzy wiedzieli o ryzyku, a do sfinalizowania sprawy nie doszło z winy Alijewów, z którymi jakoby spotkał się w Baku w 1997 r. Zarówno ojciec, jak i syn zaprzeczyli jednak tym doniesieniom, twierdząc, że oskarżenia są próbą dyskredytacji ich państwa na arenie międzynarodowej. Nowojorska prokuratura złożyła przeciwko Koženemu akt oskarżenia, zarzucając mu wprowadzenie inwestorów w błąd co do ryzyka związanego z prowadzeniem interesów w Azerbejdżanie, a także korumpowanie azerbejdżańskich urzędników i oszustwo. Proces rozpoczął się 1 VI 2010 r., jednak Kožený uciekł na Bahamy, a tamtejsze władze w 2012 r. odmówiły jego ekstradycji do USA. *The systematic corruption of the Aliyev dynasty*, „Congress” [online], 25 IX 2003 [dostęp: 6 VIII 2020]: <<https://www.congress.gov/congressional-record/2003/09/25/house-section/article/H8936-1>>; M. Khazar, *Viktor Kozeny: President Aliyev made promises*, „Radio Free Europe. Radio Liberty” [online], 20 VII 2001 [dostęp: 11 VIII 2020]: <<https://www.rferl.org/a/1340882.html>>; G. McCool, *U. S. envoy Mitchell testifies in bribery trial*, „Reuters” [online], 19 VI 2009 [dostęp: 12 VIII 2020]: <<https://www.reuters.com/article/us-azerbaijan-trial-mitchell/u-s-envoy-mitchell-testifies-in-bribery-trial-idUSTRE55I4WN20090619>>; *Azerbaijan: an unending succession*, „The Washington Post” [online, dostęp: 11 VIII 2020]: <<https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A40291-2003Aug24.html>>; *Kim Jong-Ilham. Heidar Aliev's anointed successor can take Azerbaijan only to new depths*, „The Economist” [online], 9 VIII 2003 [dostęp: 10 VIII 2020]: <<https://www.economist.com/europe/2003/08/07/kim-jong-ilham>>; *Dynastic regimes*, „The New York Times” [online], 25 VIII 2003 [dostęp: 11 VIII 2020]: <<https://www.nytimes.com/2003/08/25/opinion/dynastic-regimes.html>>.

zdołał 338 145 głosów (9,28 proc.) i zajął drugie miejsce. Zgodnie z przewidywaniami przeprowadzoną 15 października 2003 r. elekcję wygrał namaszczony przez ojca Ilham Alijewa, na którego oddano 1 860 346 głosów (82,6 proc.)²⁸.

Pierwsze aresztowania nastąpiły już podczas wieczoru wyborczego. Najpierw dotknęły członków partii Musawat, ale policja weszła też do siedzib Narodowej Partii Niepodległości Azerbejdżanu (AMIP) i Ludowego Frontu Azerbejdżanu (APFP). Powyborcze demonstracje trwały przez kilka dni. Do największej doszło 16 października na placu Wolności (*Azadlıq meydanı*) w centrum Baku, gdzie kilkudziesięcny tłum skandował imię *Gambara – Isa* i hasła o sfałszowaniu wyborów. Demonstranci atakowali policjantów i żołnierzy, wskutek czego kilkudziesięciu mundurowych zostało pobitych. Zniszczono też kilka policyjnych i wojskowych samochodów. W odwecie swoje działania zaostriżyły też siły porządkowe: w ruch poszły pałki, broń krótka, gaz łzawiący, armatki wodne oraz psy. Do tłumienia manifestacji zaangażowano także prorządowych cywilów i jednostkę specjalną MSW do zwalczania przestępczości zorganizowanej. Funkcjonariusze tej ostatniej wyróżniali się czarnymi uniformami, byli zamaskowani i zdecydowanie brutalniejsi od regularnych oddziałów. W starciach zginęły co najmniej 4 osoby (wśród nich pobity na śmierć 52-letni Hamidah Zachidow, który razem z bratem przyjechał na protest z miasta Saatli), a ponad 300 zostało rannych. Wiele z nich nie mogło się samodzielnie poruszać i trzeba je było znosić z placu. Pozostałych służby rzucały na stos utworzony z półprzypadkowych ludzi. Każdy, kto chciał się stamtąd wydostać, był bity. W trakcie opisywanych wydarzeń ucierpiało także kilkudziesięciu lokalnych dziennikarzy. Sukcesywnie patrolujący ulice Baku policjanci zatrzymywali i bili każdego, kto mógłby być podejrzany o wspieranie opozycji, zwłaszcza Isy *Gambara*. W całym kraju zatrzymano ponad 800 osób, w tym ponad 100 członków komisji wyborczych, którzy odmówili podpisania sfałszowanych protokołów z głosowania uwzględniającego listy z nazwiskami osób zmarłych. Około 80 zatrzymanych przewiezionych zostało do tymczasowego aresztu w Binagadi, gdzie według

28 *Azərbaycan Respublikası Adından Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Qərarı 2003-cü il oktyabrın 15-də keçirilmiş Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin nəticələrinin təsdiq və rəsmən elan edilməsinə dair, „Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməs“* [online], 28 X 2003 [dostęp: 22 VIII 2020]: <<http://supremecourt.gov.az/static/view/113>>.

doniesień obserwatorów z Human Rights Watch przetrzymywano ich przez trzy dni bez wody i jedzenia, bito, grożono przemocą seksualną i siłą zmuszono do krytykowania opozycji – zwłaszcza Gambarę.

Warunki bytowe zatrzymanych uległy poprawie dopiero po kontroli Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża. Większość z nich zwolniono po kilku dniach²⁹. W gronie najbrutalniej potraktowanych osób, często poddawanych torturom, znaleźli się również główni inicjatorzy protestów, nazywani siódmką opozycji. Ich procesy trwały od maja 2004 r., a wyroki ogłoszono 21 października. Najwyższe kary – po 5 lat bezwzględnej pozbawienia wolności – otrzymali redaktor gazety „Jeni Musawat” Rauf Arifoglu³⁰ i wiceprzewodniczący partii Musawat Arif Hadżijew. Na 4,5 roku więzienia skazano Sardara Dżalaloglu – założyciela ADP i współpracownika Gulijewa, oraz Panaha Husejnowa – lidera Partii Ludowej (Azərbaycan Xalq Cəbhəsi) i premiera w latach 1991–1992. Lider Partii Nadziei (Azərbaycan Ümid Partiyası) i pozbawiony 17 października immunitetu poseł İgbal Ağazade oraz wiceprzewodniczący partii Musawat İbrahim İbrahimli usłyszeli wyroki 3 lat, a lider Stowarzyszenia Kombatantów Wojny w Karabachu Etimad Asadow – 2,5 roku więzienia³¹.

Zdaniem obserwatorów październikowe wybory nie spełniły żadnych zachodnich standardów. OBWE i Komisja Wenecka ujawniły wiele nieprawidłowości, m.in. unieważnienie 20 proc. głosów w 694 lokalach wyborczych. Przedstawiciel Human Rights Watch w Baku Peter Bouckaert opisywał

- 29 *Crushing dissent. Repression, violence and Azerbaijan's elections*, „Human Rights Watch” 2004, vol. 16, No. 1 (D), s. 22–25: <<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/azerbaijan0104full.pdf>> [dostęp: 24 V 2021]; *Azerbaijan: post-election clashes turn deadly*, „Human Rights Watch” [online], 16 X 2003 [dostęp: 21 VIII 2020]: <<https://www.hrw.org/news/2003/10/16/azerbaijan-post-election-clashes-turn-deadly>>; *Azerbaijan: rights groups say post-election detainees tortured*, „Eurasianet” [online], 25 X 2003 [dostęp: 24 VIII 2020]: <<https://eurasianet.org/azerbaijan-rights-groups-say-post-election-detainees-tortured>>. Rosyjska stacja telewizyjna NTV pokazała relacje z tych wydarzeń, piętnując zachowanie policji. Poza tłumieniem manifestacji na nagraniach widać było około dziesięciu bezładnie leżących na ziemi zakrwawionych ciał.
- 30 *Rauf Arifoglu finally released*, „Reporters without Borders” [online], 21 III 2005 [dostęp: 17 XI 2019]: <<https://rsf.org/en/news/rauf-arifoglu-finally-released>>.
- 31 J.-Ch. Peuch, *Azerbaijan: opposition leaders receive prison sentences*, „Eurasianet” [online], 22 X 2004 [dostęp: 6 X 2019]: <<https://eurasianet.org/azerbaijan-opposition-leaders-receive-prison-sentences>>.

zaistniałą sytuację jako „jeden z najgorszych politycznych aktów przemocy, jakie widziałem w swojej karierze, [...] Azerbejdżan przechodzi najpoważniejszy kryzys praw człowieka ostatniej dekady. Jeżeli te prześladowania będą kontynuowane, do końca miesiąca w Azerbejdżanie nie będzie opozycji”³². Organizacje zajmujące się prawami człowieka i kontrolą dotrzymywania demokratycznych standardów podczas wyborów informowały o biciu manifestujących³³ i torturowaniu zatrzymanych opozycjonistów. Ulubioną metodą azerbejdżańskich policjantów miała być tzw. *falaka*, czyli bicie kijem w podeszwy stóp. Według doniesień stosowano również tortury psychiczne, polegające zazwyczaj na zastraszaniu i kierowaniu gróźb do rodzin przetrzymywanych osób. Krytyka na arenie międzynarodowej szybko jednak ucichła, a działania władz były relatywizowane³⁴. Lokalna opozycja bardzo źle przyjęła opinię Departamentu Stanu USA uznającą wyniki wyborów prezydenckich. Sardar Dżalaloglu stwierdził nawet, że Stany Zjednoczone współuczestniczą w uzurpowaniu władzy w Azerbejdżanie i mimo wcześniejszych zapewnień demokratyzacja życia publicznego w tym kraju jest dla nich mniej ważna niż interesy handlowe³⁵.

- 32 *Azerbaijan: documenting violence in stolen election*, „Human Rights Watch” [online, dostęp: 5 VIII 2020], <<https://www.hrw.org/legacy/update/2003/11/#1>>. 22 X 2003 r. słowa Bouckaerta przywołał w Kongresie senator John McCain, mówiąc o łamaniu w Azerbejdżanie praw człowieka, bezprawnych zatrzymaniach opozycjonistów (w tym liderów partii) i potrzebie reakcji społeczności międzynarodowej na powyborcze wydarzenia w tym kraju. Cytując raport Human Rights Watch, McCain domagał się również opublikowania pełnej listy zatrzymanych i informacji o miejscu ich przetrzymywania, a także powołania międzynarodowej komisji, która zbadałaby oszustwa wyborcze. Niestety, jego apele nie doczekały się oficjalnej reakcji amerykańskich władz. Szerzej zob. *Post-election violence in Azerbaijan*, „Congressional Record – Senate”, 22 X 2003, s. S13046: <<https://www.congress.gov/crec/2003/10/22/CREC-2003-10-22-pt1-PgS13046-2.pdf>> [dostęp: 11 VI 2021].
- 33 Europejski Trybunał Praw Człowieka zasądził odszkodowania za niematerialne szkody powstałe w wyniku stosowania przez siły porządkowe przymusu bezpośredniego wobec demonstrantów. Przykładem jest sprawa Mahiry Muradowej przeciwko Azerbejdżanowi, dotycząca incydentu z manifestacji na placu Wolności w Baku gdy w wyniku działań policji kobieta straciła lewe oko.
- 34 S. Whelan, *Azerbaijani presidential election fixed with the approval of Bush and Putin*, „World Socialist Web Site” [online], 30 X 2003 [dostęp: 17 IX 2020]: <<https://www.wsws.org/en/articles/2003/10/azer-030.html>>.
- 35 W sieci pojawił się fałszywy list gratulacyjny George’a Busha do prezydenta elekta Alijewa, w którym przywódca USA odnosił się do konfliktu w Karabachu i krytykował

4. Pozorne działania organizacji międzynarodowych

Wiele nieprawidłowości towarzyszyło również wyborom samorządowym w 2004 r., co skutkowało unieważnieniem wyników w 409 komisjach. Głosowanie wygrała wówczas prezydencka Partia Nowego Azerbejdżanu (Yeni Azərbaycan Partiyası – YAP), a sam Alijew powoli umacniał się u władzy, czego przejawem był dobór zaufanych współpracowników także spoza otoczenia ojca³⁶. Wśród tych, którym udało się utrzymać pozycję, był minister obrony narodowej Safar Abijew, nazywany niezatapialnym generałem. Ze starej gwardii pozostali także: Ramiz Mehdijew – szef administracji prezydenta (utracił tę funkcję dopiero w październiku 2019 r.), Ramil Usubow³⁷ –

brutalność uczestników powyborczych protestów. Udostępniła go na swojej stronie internetowej wydawana w językach ormiańskim i angielskim amerykańska gazeta „Asbarez”: *Bush letter to Aliyev addresses Azeri election violence and Karabagh*, „Asbarez” [online], 3 XI 2003 [dostęp: 12 XII 2020]: <<http://asbarez.com/49197/bush-letter-to-aliyev-addresses-azeri-election-violence-and-karabagh/>>.

- 36 Z drugiej strony Ilham Alijew metodycznie buduje wokół siebie kult jednostki w oparciu o postać ojca. 10 maja każdego roku, w dzień urodzin Hejdara, hucznie obchodzone jest Święto Kwiatów. Specjalnie na tę okazję władze importują z Holandii, Francji i Włoch ponad milion różnych gatunków (w 2012 r. było ich 116 ton), organizują pokazy sztucznych ogni, imprezy sportowe i masowe wizyty przy grobie byłego prezydenta. Pomniki i popiersia z jego podobizną znajdują się w wielu państwach, z którymi Azerbejdżan utrzymuje dobre relacje, m.in. w Gruzji, Turcji, Rosji, Mołdawii, Ukrainie, Rumunii, a nawet w Egipcie. Azerbejdżański protokół dyplomatyczny zobowiązuje też zagranicznych urzędników do odwiedzenia najpierw grobu Hejdara, a następnie Alei Męczenników, gdzie pochowane są ofiary radzieckiej interwencji w 1990 r. oraz wojny o Górski Karabach z lat 1988–1994. Oficjalna propaganda przedstawia Ilhama Alijewa jako silnego i mądrego przywódcę oraz godnego następcę, który rozwija dzieło ojca. Każde ważniejsze działania rządu, jak projekty czy inwestycje, wiązane są z nazwiskiem prezydenta, z kolei wszelkie niepopularne decyzje i niepowodzenia zrzuca się na złych urzędników. W znacznym stopniu wypacza to stosunki społeczne i utrudnia krytykowanie prezydenta. Wymuszony kult jednostki coraz bardziej zakorzenia w życiu publicznym kulturę posłuszeństwa i służalczości. Obywatele, zamiast zwracać się do urzędników, wołają prosić o wsparcie w rozwiązywaniu problemów bezpośrednio prezydenta lub pierwszą damę Mehriban Alijewą, o czym gorliwie informują media publiczne.
- 37 Na początku 2009 r. Ramil Usubow złożył pozew o zniesławienie i żądał 100 tys. manatów zadośćuczynienia od dyrektorki Azerbejdżańskiego Instytutu na rzecz Pokoju i Demokracji Lejli Junusowej, która oskarżyła go o ukrywanie dowodów udziału oficerów policji w zorganizowanej grupie przestępczej zajmującej się handlem młodymi dziewczętami. Działania te oprotestowała Human Rights Watch,

minister spraw wewnętrznych do czerwca 2019 r., kiedy został sekretarzem działającej przy prezydencie Rady Bezpieczeństwa, Zakir Bakir Garałow³⁸ – prokurator generalny od 2000 r., Kamaladdin Hejdarow – przewodniczący państwowej komisji celnej w latach 1995–2006, a od lutego 2006 r. minister ds. sytuacji nadzwyczajnych i wreszcie Artur Rasizade – premier od lipca 1996 do kwietnia 2018 r.³⁹, kiedy zastąpił go Nowruz Mammedow.

Prezydentowi zależało na legitymizacji władzy, ale i poprawieniu swojego wizerunku na arenie międzynarodowej, zwłaszcza że zachodni

której przedstawiciele uznali, że wydanie wyroku skazującego Junusową będzie kolejnym dowodem braku wolności słowa w Azerbejdżanie. Ostatecznie w marcu 2009 r. Usubow wycofał pozew. *Azerbaijan: accusations made against human rights defender, Ms Leyla Yunus*, „Front Line Defenders” [online], 14 I 2009 [dostęp: 10 XII 2019]: <<https://www.webcitation.org/6A1g1DeEJ>>; *Azeri minister withdraws lawsuit against rights activist*, „Radio Free Europe. Radio Liberty” [online], 2 III 2009 [dostęp: 10 XII 2019]: <https://www.rferl.org/a/Azeri_Minister_Withdraws_Lawsuit_Against_Rights_Activist/1502729.html>. Prezydent Lech Kaczyński przyznał Ramilowi Usubowowi i Eldarowi Mahmudowowi Krzyże Oficerskie Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej, Elmarowi Mammadjarowowi – Krzyż Komandorski Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej, a czternastu innym azerbejdżańskim politykom i przedsiębiorcom – Krzyże Kawalerskie i Złote Krzyże Zasługi. Uroczystość wręczenia odznaczeń odbyła się 17 X 2009 r. w polskiej ambasadzie w Baku. W uzasadnieniu podano, że uhonorowani wnieśli znaczący wkład w rozwijanie współpracy między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Azerbejdżanu. Wielu azerbejdżańskich opozycjonistów negatywnie oceniło to wydarzenie. Isa Gambar stwierdził, że „Polska nagrodziła autorytarny reżim z uwagi na swoje interesy ekonomiczno-polityczne. Dla azerbejdżańskiego społeczeństwa to zły znak. Warszawa jest dla nas przykładem udanych reform i integracji z Unią Europejską”. *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 czerwca 2009 r. o nadaniu orderów i odznaczeń*, „Monitor Polski” 2009, nr 71, poz. 905, rej. 194/2009, s. 3402.

- 38 Zakir Bakir Garałow wielokrotnie podejmował decyzje mające na celu tłumienie wszelkich przejawów niezadowolenia wobec rządu Alijewa, uzasadniając je potrzebą eliminacji zagrożeń dla stabilności państwa. W 2005 r. oskarżył opozycję parlamentarną, że przygotowuje zamach stanu za ormiańskie pieniądze. Antyrządowe protesty z 2011 r. uznał za niebezpieczne, porównując je do arabskiej wiosny w Libii, Tunezji i Egipcie, a ich liderom – Alemu Karimłowi i Isie Gambarowi – zarzucił działanie na rzecz obcych rządów. Bronił też wyroku w sprawie Ejnulli Fatullajewa – dziennikarza skazanego m.in. za rzekome popieranie irańskiego terroryzmu w Azerbejdżanie i posiadanie narkotyków. Amnesty International uznała ten werdykt za bezpodstawny, a zarzuty sformułowane w akcie oskarżenia – za sfabrykowane.
- 39 Z przerwą z powodów zdrowotnych od 4 sierpnia do 31 października 2003 r. – wówczas funkcję tę sprawował Ilham Alijew.

partnerzy coraz krytyczniej oceniali sytuację w Azerbejdżanie. Rada Europy, Parlament Europejski i Komisja Wenecka wydawały kolejne rezolucje, nawołując Baku do przestrzegania zapisów *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*. Przedstawiciele Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR) w OBWE bezpośrednio krytykowali sposób przeprowadzenia wcześniejszych wyborów, w tym prezydenckich w październiku 2003 r. i samorządowych w grudniu 2004 r. Wskazywali naruszenie wielu międzynarodowych standardów: prześladowanie opozycji oraz brak pluralizmu i poprawnej procedury wyborczej. Prezydent Alijew usłyszał swego rodzaju *ultimatum*: albo zatrzymani w 2003 r. opozycjoniści zostaną wypuszczeni z więzień, albo zbliżające się wybory parlamentarne nie zostaną uznane za w pełni wolne⁴⁰. Dlatego też na mocy dekretu o ułaskawieniu z marca 2005 r. na wolność wyszło 36 z 47 osób skazanych na kary bezwzględного więzienia za powyborcze protesty w 2003 r., w tym 7 organizatorów. Łącznie amnestią objętych zostało 115 więźniów. Zwolniono ich w dzień jednego z najważniejszych świąt w Azerbejdżanie – Nowruz Bajram⁴¹, co miało na celu m.in. odwrócenie uwagi społeczeństwa od afery na szczytach władzy⁴². W pierwszej połowie marca opinię publiczną zbulwersowały bowiem doniesienia o przestępstwach, których dopuszczali się pracownicy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Sprawę ujawnili agenci Ministerstwa Bezpieczeństwa Narodowego, którzy 10 marca

40 Wszelkie działania władz w Baku mające uwiarygodnić demokratyzację życia publicznego w kraju podejmowane były tylko po to, by uzyskać dla Azerbejdżanu członkostwo w Radzie Europy (co ostatecznie udało się w 2001 r.), a następnie by nie został on zawieszony w prawach członka RE. *Follow-up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan*, [w:] *Documents: working papers, 2005 ordinary session (third part)*, 20–24 VI 2005, vol. 4: *Documents 10534–10565*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2006, s. 211–228; *Azerbaijan: opposition parties prepare to vigorously contest parliamentary election*, „Refworld” [online], 28 III 2005 [dostęp: 5 X 2019]: <<https://www.refworld.org/docid/46f2589a13.html>>.

41 Nowruz Bajram – święto obchodzone między 20 a 22 marca, kiedy na półkuli północnej rozpoczyna się astronomiczna wiosna. Tradycyjnie określa się je jako Nowy Dzień i Święto Wiosny. W Azerbejdżanie jest dniem wolnym od pracy.

42 Za październikowe powyborcze protesty aresztowano łącznie 190 osób. 47 z nich usłyszały wyroki bezwzględного więzienia, a 88 – wyroki w zawieszeniu. *Follow-up to Resolution 1359 (2004) on Political Prisoners in Azerbaijan*, doc. 10564, Council of Europe Parliamentary Assembly, 31 V 2005: <<https://www.refworld.org/docid/4305f6044.html>> [dostęp: 14 XII 2019].

w ramach operacji „Czarny pas” („Qara kəmər”) uwolnili porwaną dla okupu Zamirę Hadżijewą – żonę prezesa Międzynarodowego Banku Azerbejdżanu Dżangira Hadżijewa. W zamian za wypuszczenie kobiety przestępcy domagali się kilku milionów dolarów. Porwana w lutym Hadżijewa⁴³ znaleziona została w betonowym bunkrze należącym do starszego detektywa Głównej Dyrekcji Dochodzeń Karnych MSW – płk. Hadżiego Mamedowa. By poprawić wizerunek władz, 23 marca Ramil Usubow zdymisjonował swojego pierwszego zastępcę Zakchida Dunjamalijewa oraz szefa Departamentu Dochodzeń Kryminalnych Zakira Nasirowa i dwóch jego zastępców. Opozycja i część mediów domagały się jednak od prezydenta, by usunął ze stanowiska Usubowa, postawił przed sądem pozostałych członków kierownictwa MSW i zlikwidował samo ministerstwo, a jego prerogatywy przekazał MBN. W przestrzeni publicznej coraz częściej pojawiały się głosy, że Mamedow nie mógłby przez tyle lat prowadzić działalności przestępczej na tak szeroką skalę, gdyby nie miał protektorów, a cała akcja była elementem wewnętrznej walki politycznej między ministerstwami. İlham Alijew bronił jednak policji i szefa resortu, a na jednej z konferencji prasowych powiedział: „Myślę, że była to jedna z największych i najbardziej spektakularnych operacji służb specjalnych od wielu lat. Nawet najpoważniejsze przestępstwo nie powinno przekreślać zasług policji”. Prezydent potwierdził też, że nie zamierza odwoływać Usubowa, który od tego momentu był przez wiele lat jednym jego najbardziej zaufanych współpracowników⁴⁴.

43 O Zamirze Hadżijewej zrobiło się głośno raz jeszcze, gdy w 2018 r. wydała 16 mln funtów na zakupy w Harrodsie. W 2016 r. jej mąż Dżangir, były minister finansów, został skazany w Azerbejdżanie na piętnaście lat więzienia za defraudację pieniędzy z banku, którego był prezesem. Zamira Hadżijewa była też pierwszą osobą, wobec której brytyjska Narodowa Agencja Kryminalna (NCA) zastosowała prawo nakazujące udokumentowanie źródeł majątku (*unexplained wealth order*). Ostatecznie w 2020 r. straciła wart 11,5 mln dol. dom w ekskluzywnej dzielnicy Londynu Knightsbridge oraz pole golfowe w Berkshire. Obie nieruchomości przejął brytyjski urząd skarbowy.

44 S. Mamedov, *Operaciâ „Černyj poâs” obernulas’ skandalom*, „Nezavisimââ gazeta” [online], 15 III 2005 [dostęp: 7 VI 2020]: <http://www.ng.ru/cis/2005-03-15/5_baku.html>; R. İbragimhalilova, *Zaderżannyj polkovnik daet pokazaniâ, a prezident strany zaâvlâet, čto ne nameren otstranât’ ministra vnutrennih del Ramilâ Usubova*, „Èho”, 15 III 2005, № 48 (1037): <<http://oracle.fast-servers.net/~azecho/obshestvo01.shtml>> [dostęp: 8 VI 2020]. Przeprowadzona przez funkcjonariuszy Ministerstwa Bezpieczeństwa Narodowego operacja „Czarny pas” skierowana była przeciwko

działającej w latach 1996–2005 mafijnej grupie przestępczej pod kierownictwem płk. Hadżiego Mamedowa. Poza nim w całym kraju aresztowano jednocześnie trzynaście osób, wśród których znaleźli się obywatele Federacji Rosyjskiej z Czeczenii – płatni zabójcy Aslanbek Kentemirow i Musa Dabujew. W trakcie kolejnych zatrzymań jeden z przestępców zastrzelił się, a zastępca prezesa zarządu Zjednoczonego Banku Akcyjnego Azerbejdżanu Elchin Alijew próbował popełnić samobójstwo. W trakcie rozpoczętego 4 VII 2006 r. procesu ujawniono, że gang zamieszany był w 12 morderstw, 17 porwań i wiele wymuszeń. Obliczono, że jego członkowie przez prawie dekadę działalności wzbogacili się o kilkadziesiąt milionów dolarów (na samych tylko porwaniach zarobili 6 mln dol.). Mamedow był poza tym właścicielem dobrze prosperującej restauracji Old Baku w Kisłowodzku, bazy turystycznej Karabulag w rejonie Qusar w północnym Azerbejdżanie oraz ekskluzywnego centrum wypoczynkowego w Jessentukach w Kraju Stawropolskim, do którego zapraszał dygnitarzy, których później nagrywano podczas erotycznych zabaw, by można było ich szantażować. Prokurator zdołał udowodnić Mamedowowi zamordowanie Azera Ismailowa, Rowszana Alijewa i płk Fattulego Husejnowa. Pierwszy z nich, szef działu analitycznego Głównej Dyrekcji MSW ds. Zwalczania Narkotyków, zniknął 21 VI 2000 r. z petersburskiego centrum handlowego Ramstore i od tego momentu uważany był za zaginionego. 12 III 2005 r. odkryto miejsce jego pochówku, a identyfikacji zwłok udało się dokonać dzięki analizie DNA. Drugi, zastępca szefa wydziału kryminologii Departamentu Śledczego ds. Poważnych Przestępstw, został zabity 12 III 2002 r. Trzeciego został zastrzelony 14 VI 2004 r. przed swoim domem w Baku. Był wiceprezesem Stowarzyszenia Federacji Piłki Nożnej Azerbejdżanu (AFFA) i człowiekiem odpowiedzialnym za styczniową ofensywę w wojnie o Górski Karabach w 1994 r. (operację „Horadiz” – od nazwy węzła kolejowego na granicy z Iranem). Co istotne w operacji tej brali udział afgańscy najemnicy zwerbowani przez Rachima Gazijewa i płk. Surata Husejnowa, a więc wojskowych, którzy w pewnym stopniu przyczynili się do przejęcia władzy przez Hejdara Alijewa w 1993 r. Mamedow przyznał się również do zabicia Elmara Husejnowa na zlecenie niewygodnego dla prezydenta ministra rozwoju gospodarczego Farhada Alijewa, ale odmówił przedstawienia jakichkolwiek dowodów potwierdzających winę tego ostatniego. Proces zakończył się 19 I 2007 r. Wyroki dożywotniego pozbawienia wolności z konfiskatą mienia otrzymali: Hadzi Mamedow, Eldar Ragimow, Farhad Mammadbekow, Malik Mammadow, obywatel rosyjski narodowości czeczeńskiej Husain Abdulwachabow oraz wysocy rangą urzędnicy MSW – płk Kamil Sadreddinow i gen. Zakir Nasirow (prezydent Ilham Alijew zamienił mu wyrok dożywotnia na 15 lat więzienia, a ostatecznie wyszedł na wolność w marcu 2017 r., po odbyciu 12 lat kary). Czeczeni Musa Dabiew, Aslanbek Chintamirow i Dżagir Mammadow zostali skazani na dożywocie, ale bez konfiskaty majątku, natomiast trzynaście pozostałych osób otrzymało wyroki od 5 do 17 lat więzienia. Większość skazanych przetrzymywano w więzieniu w Gobustanie. *General Zakir Nasirov vyhodit na svobodu*, „Haqqin” [online], 16 III 2017 [dostęp: 28 X 2020]: <<https://haqqin.az/news/95086>>; V. Şükürov, „Qara kemer” emeliyyati, „Nurlar” Nasriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı 2009, s. 281–283.

Niemniej jednak władze zwróciły uwagę na problem łapownictwa w służbach mundurowych i powołały w maju Komisję ds. Zwalczania Korupcji (Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyası), zadaniem której było przede wszystkim stworzenie i nadzorowanie krajowej strategii antykorupcyjnej oraz koordynacja działań podejmowanych w tym zakresie przez instytucje państwowe⁴⁵. Wynagrodzenia w policji wzrosły siedmiokrotnie: do równowartości 350 dol. dla szeregowych policjantów z drogówki i 500–700 dol. dla starszych stopniem. Opozycja twierdziła, że działania rządu nie wynikały z troski o uzdrowienie państwa, ale podyktowane były chęcią zdobycia przychylności urzędników przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi. Mieszkańcy Baku obawiali się, że policja będzie żądać jeszcze wyższych łapówek za niewystawianie mandatów, zwłaszcza odkąd wymieniono flotę radiowozów z tureckich tofaşów na BMW i volkswageny, a akronim DYP (Dovlet Yol Polisi – Państwowa Policja Drogowa) rozwijany był przez Azerbejdżan jako „*Did you pay?*” („Zapłaciłeś?”). Zagraniczni obserwatorzy oceniali jednak te decyzje pozytywnie, uważając, że przyczynią się do zwiększenia transparentności w życiu publicznym⁴⁶.

Rok 2005 przyniósł też kolejne zmiany na szczytach władzy. Opozycja była słaba i podzielona wewnętrznie, a siłom specjalnym i armii brakowało instytucjonalnej autonomii. W państwie funkcjonowało siedem równoległych struktur bezpieczeństwa podległych prezydentowi. Ważnym

45 *Azərbaycan Respublikasının Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyası haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu*, „Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi” [online, dostęp: 10 I 2021]: <<https://www.mia.gov.az/?limited/az/content/215/>>. Zjawisko korupcji w Azerbejdżanie wyjaśnił Jerzy Rohoziński: „[...] »łapówka«, a właściwie »dar« to wyraz *hürmət*, »czci« wobec osoby reprezentującej władzę, znajdującej się bliżej »góry« w hierarchii społecznej. [...] Tworzy się zatem pewna hierarchia »wdzięczności« oparta na zasadzie, że »przed oblicze przełożonego, nie przychodzi się z pustymi rękoma«. Dawanie łapówki osobie stojącej wyżej w hierarchii społecznej (mającej władzę) jest według niego elementem podtrzymania więzi i potwierdzenia statusu tej osoby przez kogoś, kto stoi na drabinie społecznej niżej. J. Rohoziński, *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005 (Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna), s. 221.

46 R. Abbasov, *Azerbajdżan: podwyższenie zarplaty sotrudnikov doroznoji policii vrâd li umenšit ih nelegal'nye dohody*, „Institute for War & Peace Reporting” [online], 30 IX 2005 [dostęp: 10 I 2021]: <<https://iwpr.net/ru/global-voices/azerbajdżan-povyšenie-zarplaty-sotrudnikov>>.

czynnikiem wzmacniającym reżim Alijewów był też dość stały realny wzrost PKB utrzymujący się na poziomie 10,5 proc. Zbliżały się wybory parlamentarne, więc Ilham Alijew musiał wysłać jasny sygnał, kto jest najważniejszym decydem w państwie. Stopniowo postępowała wymiana postradzieckich dygnitarzy związanych z jego ojcem, dlatego aby umocnić swoją pozycję i zbudować stabilne zaplecze, prezydent musiał dokonywać nowego rozdania aktywów i przywilejów wśród oddanych mu współpracowników. Nie mógł jednak radykalnie odejść od podziału stanowisk wynikającego z regionalnych układów klanowych, którym patronował Hejdar (jego rodzice pochodzili z Nachiczewanu), na rzecz klanowo-oligarchicznej korporacji opartej nie tylko na krewnych i powinowatych, ale również wysokich rangą urzędnikach państwowych i bakijskich przedsiębiorcach związanych z sektorem energetycznym. Warunkiem przynależności do tej struktury były więc nie tylko kryteria subetniczne, ale także osobista lojalność. Nadal jednak najwyższe stanowiska piastowali politycy wywodzący się z dwóch klanów – nachiczewańskiego i Jeraz (azerbejdżańskie rodziny pochodzące z dzisiejszej Armenii, inaczej: Azerbejdżanie z Erywanii). Jedyny wyjątek stanowił nazywany skarbnikiem hejdarowskiej elity Farhad Alijew, którego rodzina pochodziła z Dżalalabadu⁴⁷. Prezydent rozpoczął powolne usuwanie z życia publicznego polityków, którzy otrzymali stanowiska za życia jego ojca, byli zbyt samodzielni lub ich wizja rządu nie współgrała z jego wyobrażeniami. Namik Abbasow stracił stanowisko ministra bezpieczeństwa narodowego na rzecz Eldara Mahmudowa i został ambasadorem w Uzbekistanie. Ministra spraw zagranicznych Wilajata Gulijewa zastąpił Elmar Mammadjarow, a ministra rolnictwa Irszada Alijewa – Ismet Abbasow. Kierowane od 1997 r. przez Nadira Ahmadowa Ministerstwo Łączności i Komunikacji przekształcono w Ministerstwo Transportu, Komunikacji i Wysokich Technologii Azerbejdżanu, a na jego czele stanął Ali Abbasow⁴⁸. Przedstawioną rotację elit i działania prezydenta podsumował w jednym z wywiadów Isa Gambar, stwierdzając, że z jakiegoś względu

47 *Azerbaijan: vulnerable stability*, International Crisis Group, Baku–Tbilisi–Istanbul–Brussels, 3 IX 2010 (Europe Report, 207), s. 3; H. Meissner, *Informal politics in Azerbaijan: corruption and rent-seeking patterns*, „Caucasus Analytical Digest” 2011, No. 24, s. 6.

48 *Azerbaijan’s 2005 elections: lost opportunity*, International Crisis Group, Baku–Brussels 21 XI 2005 (Europe Briefing, 40), s. 9.

władza pozbywa się niewygodnych polityków, a z drugiej strony redystrybuuje bogactwa swoim zwolennikom.

Aby wypełnić zobowiązania wobec Rady Europy, rządzący Azerbejdżanem zaczęli też porządkować kwestie dotyczące mediów, wskutek czego utworzono publiczną radiofonię i telewizję, przekształcając drugi kanał państwowej telewizji AzTV2 w publiczny, ale nie rządowy kanał ITV (İctimai Televiziya və Radio Yayımları Şirkəti)⁴⁹. AzTV (radio oraz telewizja) pozostały natomiast państwową spółką akcyjną. Parlament zatwierdził dziewięciu członków nowej Rady Radiofonii i Telewizji Publicznej, a jej dyrektorem generalnym został zaufany człowiek prezydenta, były parlamentarzysta Ismail Omarow. Bardzo szybko podniosły się głosy krytyki, że nowy kanał nie służy opinii publicznej, ale rządowej propagandzie. Znalazło to potwierdzenie w czasie kampanii wyborczej, gdy okazało się, że 68 proc. czasu antenowego oddano tam prezydentowi i członkom wspierającej go partii⁵⁰. Organizacje pozarządowe coraz głośniejszy wzywały władze Azerbejdżanu do przestrzegania zasady niezależności mediów i ochrony dziennikarzy. Sytuacja stała się krytyczna, gdy 2 marca 2005 r. przed swoim domem zastrzelony został przez nieznaną sprawców Elmar Husejnow – redaktor naczelny społeczno-politycznego magazynu „Monitor”. Ten rosyjskojęzyczny tygodnik ukazywał się od 2000 r. w pięciotysięcznym nakładzie, publikując przede wszystkim artykuły piętnujące korupcję na szczytach władzy, nepotyzm i nielegalne interesy azerbejdżańskich oligarchów. Husejnow był bardzo krytyczny wobec całej rodziny Alijewów i wielokrotnie oskarżał jej członków o nadużycia. Od czasu tego zabójstwa ataki na nieprzychylnych władzy dziennikarzy stały się częstsze, a sposobem na ich zastraszenie były pobicia, porwania i okaleczenia⁵¹.

49 AzTV do dziś nie jest członkiem Europejskiej Unii Nadawców – organizatora m. in. Konkursu Piosenki Eurowizji, natomiast ITV przystąpiła do niej w 2007 r.

50 S. Telmanqizi, *Azerbaijan: public television hit by Bias Claims*, „Institute For War & Peace Reporting” [online], 5 V 2006 [dostęp: 19 II 2021]: <<https://iwpr.net/global-voices/azerbaijan-public-television-hit-bias-claims>>.

51 Przedstawiciele Komitetu Ochrony Dziennikarzy raportowali w 2015 r., że Azerbejdżan ma najwyższy wskaźnik uwięzionych dziennikarzy wśród krajów Europy i Azji Środkowej. Wielu z nich, np. Fikret Husejnli czy Akil Chalil (reporterzy opozycyjnego dziennika „Azadlig”), uzyskało azyl polityczny na Zachodzie. Inni, jak Bahaddin Hazijew, zaprzestali natomiast działalności w obawie przed dalszymi represjami. Azerbejdżan znajduje się w czołówce państw, w których nie ma wolności

W połowie października rozpoczął się kolejny etap eliminowania opozycji, zwłaszcza środowisk skupionych wokół Rasula Gulijewa. W sierpniu zarejestrował on swoją kandydaturę do parlamentu na listach sojuszu Azadlig i zapowiedział, że 17 października przyleci z Londynu do Baku, choć władze zapowiadały, że natychmiast po wylądowaniu zostanie aresztowany pod zarzutem przywłaszczenia mienia państwowego. Tymczasem szef misji OBWE w Azerbejdżanie Maurizio Pavesi informował o zaostrzeniu sytuacji, napiętej atmosferze, nieuzasadnionych zatrzymaniach i agresji służb. Prezydent Alijew tłumaczył natomiast, że wszystkie demonstracje mają na celu destabilizowanie sytuacji w kraju i mogą być prowokowane przez wrogie siły zewnętrzne, a państwo musi chronić obywateli, zwłaszcza wobec eksportu kolorowych rewolucji, które wcześniej wybuchły m.in. w Gruzji, Ukrainie i Kirgistanie⁵². Sympatycy Gulijewa coraz liczniej gromadzili się jednak wokół portu lotniczego im. Hejdara Alijewa, dlatego władze – najprawdopodobniej by nie eskalować protestów i uniemożliwić politykowi spotkanie ze zwolennikami – podjęły decyzję o niewpuszczeniu go do kraju. Zatrzymany został ostatecznie na lotnisku w Symferopolu na Krymie, ponieważ azerbejdżańska prokuratura zwróciła się o to do władz Ukrainy za pośrednictwem Interpolu. W przestrzeni publicznej zaczęły krążyć dwie wersje tych wydarzeń: ludzie z otoczenia Gulijewa twierdzili, że samolot, którym podróżował, nie otrzymał zgody na lądowanie w Baku, a władze stolicy utrzymywały, że polityk wylądował w Symferopolu, gdyż trzeba było uzupełnić paliwo, a później nie chciał wejść na pokład samolotu lecącego do Baku, w związku z czym zażądano jego zatrzymania. Już trzy dni później, 20 października, ukraiński sąd nakazał zwolnienie Gulijewa, gdyż

prasy, a w rankingach wolności mediów jego pozycja jest z roku na rok coraz niższa. W przygotowywanym przez Reporterów bez Granic World Press Freedom Index z 2005 r. kraj ten znalazł się na miejscu 141 wśród 167 odnotowanych państw, a w 2020 – już na 168 ze 180. Zob. *Worldwide Press Freedom Index 2005*, „Reporters without Borders” [online, dostęp: 13 XII 2021]: <<https://rsf.org/en/worldwide-press-freedom-index-2005>>; *2020 World Press Freedom Index*, „Reporters without Borders” [online, dostęp: 20 II 2021]: <<https://rsf.org/en/ranking/2020>>.

- 52 *Opposition-police clashes jar Azerbaijan election campaign*, „Refworld” [online], 3 X 2005 [dostęp: 7 III 2021]: <<https://www.refworld.org/docid/46f258b528.html>>. Protestujący odwoływali się bezpośrednio do pomarańczowej rewolucji i tak jak Ukraińcy wykorzystywali ten kolor podczas demonstracji. Niektórzy urzędnicy, m. in. Farhad Alijew, spodziewając się upadku reżimu prezydenta, nosili do pracy pomarańczowe krawaty.

azerbejdżańskim śledczym nie udało się udowodnić, że sprawa nie ma podtekstu politycznego. Natychmiast po opuszczeniu aresztu polityk odleciał do Londynu i ostatecznie nie wziął udziału w wyborach. Prezydent Alijew dopiął zatem swego, eliminując z kampanii jednego z najgroźniejszych oponentów, który mógł zjednoczyć wokół siebie rozbitą opozycję⁵³.

Siedemnaście dni przed wyborami na wniosek ministra spraw wewnętrznych Ramila Usubowa rozpoczęto zatrzymanie niepokornych osób z obozu władzy. Posady stracili: prezes spółki naftowej Azpetrol Rafik Alijew⁵⁴, konserwator zabytków w historycznym centrum Baku Alipanah Alijew, a także odpowiedzialny za finansowanie państwowego dziennika „Gazeta Ludowa” („Xalq Qəzeti”) szef administracji prezydenta Akif Muradwerdijew. Dymisje i aresztowania spotkały natomiast dwóch prominentnych ministrów – rozwoju gospodarczego Farhada Alijewa oraz opieki zdrowotnej Alego Insanowa (współzałożyciela rządzącej partii YAP, często krytykowanego za nieudolność w zarządzaniu resortem i łapownictwo). Wśród zatrzymanych znalazł się także były minister finansów Fikret Jusifow⁵⁵, który zeznał, że otrzymał od Farhada Alijewa 100 tys. euro na zorganizowanie zamieszek

53 *Rasul Guliyev detained in Ukraine*, „Human Rights House” [online], 17 X 2005 [dostęp: 8 III 2021]: <<https://humanrightshouse.org/articles/rasul-guliyev-detained-in-ukraine/>>; G. Ismailova, *Rasul Guliyev failed to return to Azerbaijan*, „The Central Asia-Caucasus Analyst” [online], 2 XI 2005 [dostęp: 5 III 2021]: <<https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/10420-field-reports-caci-analyst-2005-11-2-art-10420.html>>; F. Abdullayev, M. Muradova, *Azerbaijan: still waiting for Rasul Guliyev*, „Refworld” [online], 17 X 2005 [dostęp: 9 III 2021]: <<https://www.refworld.org/docid/46f258bcc.html>>.

54 Rafikowi Alijewowi odebrane zostało prawo własności do spółki Azpetrol i sieci luksusowych sklepów jubilerskich Prestige, nad którymi nadzór przejął nazywany prawą ręką prezydenta gen. Bejler Ejjubow. Poza przygotowaniem zamachu stanu Rafikowi Alijewowi zarzucono korupcję i uchylanie się od płacenia podatków (w czym miał mu pomagać brat, minister Farhad Alijew) i próbę nielegalnego wywiezienia z Azerbejdżanu 30 tys. dol. Macierzysta firma Azpetrolu – Azpetrol International Holdings posiadała wówczas majątek o wartości ok. 300 mln dol. i kontrolowała największą w Azerbejdżanie sieć stacji benzynowych, dwa terminale naftowe (w tym jeden podłączony do rurociągu Baku–Tbilisi–Ceyhan) oraz firmę transportową, która eksportowała kazachską i turkmeńską ropę przez Azerbejdżan.

55 Fikret Jusifow, minister finansów w latach 1994–1999, od 2004 do 2013 r. pracował w katedrze ekonomii i finansów w Petersburskim Państwowym Uniwersytecie Ekonomicznym. W 2014 r. założył w Azerbejdżanie pozarządową organizację Economics.

w Baku oraz że wielokrotnie kontaktował się z Gulijewem i miał świadomość, że aresztowani urzędnicy przygotowywali zamach stanu. Gulijew jednak od początku zaprzeczał utrzymywaniu jakichkolwiek kontaktów z tymi politykami⁵⁶. Wszyscy poza Jusifowem zostali oskarżeni o próbę obalenia rządu, planowanie masowych zamieszek, nadużywanie stanowisk i sprzeniewierzenie państwowych funduszy. O przyczynach tych wydarzeń spekulowała opozycyjna prasa. Farhad Alijew był popularnym politykiem, mającym wśród zachodnich dyplomatów i inwestorów opinię reformatora. Nowemu prezydentowi naraził się jednak walką z oligarchami, ale też silnymi związkami ze starą nomenklaturą i poplecznikami Hejdara. Podejmowane przez Farhada wysiłki na rzecz zmniejszenia barier celnych na import towarów doprowadziły też do konfliktu z szefem Państwowego Komitetu Celnego i bliskim współpracownikiem prezydenta Kamaladinem Hejdarowem, który był zwolennikiem utrzymania eksportowo-importowych monopolii⁵⁷. Prezydent konsekwentnie eliminował przeciwników politycznych, co według wielu rodzimych i zagranicznych przedsiębiorców psuło klimat inwestycyjny w Azerbejdżanie, gdyż okazywało się, że każdej osobie niewygodnej dla władz można odebrać własność. Sytuacja w kraju zaczęła być porównywana z działaniami administracji Władimira Putina wobec majątku i osoby Michaiła Chodorkowskiego, który został aresztowany w 2003 r., a w 2005 skazany na dziewięć lat w kolonii karnej⁵⁸.

Taka właśnie atmosfera panowała w przededniu wyborów parlamentarnych, które miały stanowić dla władz Azerbejdżanu decydujący sprawdzian, historyczną szansę, aby pokazać krytykom z Zachodu, że faktycznie mają wolę i zdolność przeprowadzenia głosowania zgodnie z zasadami demokracji. Co ważne, były to pierwsze wybory odbywające się w nowej formule, po zmianach przyjętych w referendum konstytucyjnym z 2002 r., w którym m.in. zniesiono system proporcjonalny. 6 listopada do urn ruszyły

56 R. Ismayilov, *Azerbaijan: two more officials sacked*, „Refworld” [online], 20 X 2005 [dostęp: 10 III 2021]: <<https://www.refworld.org/docid/46f258bec.html>>.

57 Od lutego 2006 r. Kamaladdin Hejdarow pełni funkcję ministra ds. sytuacji nadzwyczajnych. Od lat jest też popularnym kompozytorem tworzącym pod pseudonimem „Kamal”.

58 F. Ismailzade, *Is Aliyev government meddling in Azerbaijan's business sector?*, „The Jamestown Foundation” [online], 11 I 2006 [dostęp: 3 V 2021]: <<https://jamestown.org/program/is-aliyev-government-meddling-in-azerbaijans-business-sector/>>.

niecałe dwa miliony wyborców, czyli 42,2 proc.⁵⁹ uprawnionych, co było wynikiem znacznie niższym niż w poprzednich wyborach parlamentarnych, gdy frekwencja sięgnęła 68,8 proc. Obserwatorzy wyborów stwierdzili we wstępnym oświadczeniu, że nie spełniały one zaleceń OBWE i standardów Rady Europy. Samo głosowanie przebiegło co prawda dość spokojnie, ale wiele zastrzeżeń budziło liczenie głosów. Już dwa dni po wyborach CKW ogłosiła wyniki, zgodnie z którymi prezydencka Partia Nowego Azerbejdżanu (YAP) zdobyła 63 mandaty, prorządowa partia Ojczyzna (Ana Vatan) – 2, startująca w ramach Demokratycznego Bloku Azerbejdżanu Partia Solidarności Obywatelskiej (VHP) – 2, a ugrupowanie Adalat – 1. Po jednym mandacie zdobyły: Partia Reform Demokratycznych (ADIP), Nadzieja (Umid), Azerbejdżańska Partia Opieki Społecznej (ASRP), Partia Ludowego Frontu Całego Azerbejdżanu (AXCP), Partia Solidarności Narodowej (VBP) i Partia Wielkiego Porządku (BQP). Kandydaci formalnie niezależni, ale w rzeczywistości całkowicie oddani prezydentowi, uzyskali 43 mandaty. Zawiązany przed wyborami blok partii opozycyjnych Wolność (Azadlig)⁶⁰ zdobył ostatecznie 8 miejsc, mimo że dwa prywatne amerykańskie ośrodki sondażowe – Mitofsky International i Edison Research – prognozowały mu lepszy wynik. Błędne okazały się również przewidywania, że zwycięzcami wyborów okażą się młodzi i niezależni reformatorzy, połowę nowych deputowanych stanowili bowiem dotychczasowi parlamentarzyści. 23 listopada CKW oficjalnie potwierdziła wyniki wyborów, ale na skutek międzynarodowych nacisków i obawy przed eskalacją protestów

59 Raporty Centralnej Komisji Wyborczej pojawiły się w internecie bez dat i podpisów. „Central Election Commission of the Republic of Azerbaijan” [online, dostęp: 12 III 2013]: <http://www.cec.gov.az:80/en/4millimajlis2005/protocol/CEC_protocol.doc>.

60 Porozumienie między partiami: Musawat, Ludowy Front Azerbejdżanu i Azerbejdżańska Partia Demokratyczna zawarte zostało 7 VII 2005 r. Opozycja nie skonsolidowała się jednak na długo, bo już 9 II 2006 r. lider Musawatu Isa Gambar ogłosił, że jego partia opuszcza blok. Decyzja ta spowodowana była brakiem wspólnego stanowiska wobec wniosku o przeprowadzenie powtórnych wyborów oraz zbyt małym zaangażowaniem koalicjantów w protesty po ogłoszeniu ich wyników. W lutym 2006 r. na nowo sformowany został sojusz AHCP, ADP i VIP (Obywatelskiej Partii Rozwoju, działającej wcześniej jako Partia Niepodległości Narodowej Azerbejdżanu – AMIP), a w 2010 znów zawieszono współpracę, gdyż AHCP weszło w układ z będącym poza koalicją Musawatem.

zadecydowała o anulowaniu ich w czterech okręgach i przeprowadzeniu tam ponownego głosowania⁶¹.

Mimo napiętej sytuacji w kraju władze wciąż dążyły do otwartej konfrontacji z przeciwnikami. W grudniu rozpoczęła się kolejna fala czystek – tzw. farhadyzacja, polegająca na usuwaniu ze stanowisk i zatrzymywaniu kluczowych przedsiębiorców i menadżerów, którzy mieli jakiegokolwiek związku z ministrem rozwoju gospodarczego Farhadem Alijewem albo byli zbyt niezależni. Wśród aresztowanych znaleźli się Tajjar Sukurow, prezes jednego z największych przedsiębiorstw z branży tworzyw sztucznych (NJT 2000 Company), oraz trzej bracia Zulfugarli: Nurredin, Logman i Rowszan – właściciele huty Baki Poladtokme oraz wiodącej firmy elektronicznej Baki Electroshtamp. Działania wobec tych osób miały charakter przymusowego wywłaszczenia. Na początku grudnia przedstawiciele Komisji Własności Państwowej zaproponowali Nurredinowi Zulfugarlemu, by wszyscy bracia dobrowolnie zrzekli się własności na rzecz prominentnego urzędnika, a stanowcza odmowa doprowadziła do ich zatrzymania w dniu 11 grudnia. Na podstawie oskarżeń biznesowej konkurentki Afat Alijewej-Abdułłajewej (żony Poladkhana Mammadkerimowa (Kerimowa) – poprzedniego właściciela huty Baki Poladtokme) Departament ds. Zwalczania Przystępności Zorganizowanej przedstawił im zarzuty związane z dokonywaniem wymuszeń. Zatrudnieni w ich zakładzie hutnicy rozpoczęli tymczasem strajk w obronie szefów, a śledztwo ostatecznie niczego nie wykazało i po czterech miesiącach bracia zostali zwolnieni. Twierdzili, że w zamian za oddalenie zarzutów postawiono im jeden warunek: zrzeczenie się 82 proc. udziałów w firmie⁶². 26 września 2012 r. Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw

61 *Noyabrın 23-də Məzahir Pənahovun sədrliyi ilə Mərkəzi Seçki Komissiyasının növbəti iclası keçirilmişdir*, „Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası” [online], 23 XI 2005 [dostęp: 7 III 2021]: <<http://www.msk.gov.az/az/newsmsk/174>>. W czterech okręgach wyborczych (Binagadi nr 2, Gandza Nizami nr 2, Sumgait nr 2 i Zagatala) wyniki unieważniono, dlatego frekwencja spadła w porównaniu z pierwotnie podawanymi 46,6 proc. Dziesięciu nowych parlamentarzystów wybranych zostało 14 VI 2006 r.

62 Oficjalnie śledztwo zakończyło się 20 VI 2006 r. W grudniu 2010 r. braci Zulfugarlich pozbawiono pozostałej części aktywów, co przyspieszyło ich wyjazd z kraju. Nadzór nad ich majątkiem miał przejąć ówczesny dyrektor Baku Steel Company (BKC) Rasim Mammadow. Prasa donosiła, że za przejściem mogli stać szef administracji prezydenta Ramiz Mehdijew oraz jego syn i zięć. Jeszcze w 2015 r. Mammadow utrzymywał, że nie było to przymusowe wywłaszczenie, ale zwykła transakcja

Człowieka z siedzibą w Warszawie udostępniło raport dotyczący naruszania prawa własności, rzetelnego procesu sądowego i przymusowego wywłaszczenia braci Zulfugarlich. Jednoznacznie stwierdzono w nim, że władze państwa należące do OBWE i Rady Europy oraz będącego stroną *Europejskiej konwencji praw człowieka* nie chronią należycie prywatnej własności i nie przestrzegają podstawowych praw człowieka, w tym prawa do wolności i bezpieczeństwa, zakazu tortur oraz prawa do rzetelnego procesu. Sprawa braci Zulfugarlich wyraźnie pokazała, że Azerbejdżan nie wypełnia swoich międzynarodowych zobowiązań, co stanowi poważne zagrożenie dla klimatu inwestycyjnego w tym kraju⁶³.

Początek 2007 r. przyniósł kolejne międzynarodowe rozstrzygnięcia na niekorzyść Baku. Kilkoro opozycjonistów zwolnionych dwa lata wcześniej z więzienia wniosło do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka skargi dotyczące przede wszystkim brutalności policji podczas zatrzymań, używania siły w trakcie przesłuchań i utrudniania kontaktu

biznesowa, a bracia otrzymali za swoje akcje wiele milionów manatów. Twierdził też, że na początku XXI w. sami dopuścili się nielegalnego przejęcia huty Baki Poladtokme. W 2012 r. w azerbejdżańskim ustawodawstwie pojawił się zapis zabraniający podawania do wiadomości publicznej informacji o założycielach i beneficjentach firm, o ile sami nie ujawnią takich danych. Szczерzej zob.: M. Əfəndiyev, *Zülfüqarlı qardaşları iş adamı Poladxan Məmmədkərimovu necə tora salıb qovdu-lar?*, „Virtual Azərbaycan” [online], 25 VII 2020 [dostęp: 5 V 2021]: <<https://virtualaz.org/aktual/166170>>; R. Məmmədov, *Zavadun sahibi nə Ramiz Mehdiyev deyil, nə də Bəylər Əyyubov...*, „Teref” [online], 22 V 2015 [dostęp: 4 V 2021]: <<https://teref.az/manset/3169-zavadun-sahibi-ne-ramiz-mehdiyev-deyil-ne-de-beyler-eyyubov-rasim-memmedov.html>>; R. Ismayilov, *Arrests of entrepreneurs in Azerbaijan likely linked to Political re-shuffle*, „Eurasianet” [online], 19 XII 2005 [dostęp: 11 IV 2021]: <<https://eurasianet.org/arrests-of-entrepreneurs-in-azerbaijan-likely-linked-to-political-re-shuffle>>. W lutym 2021 r. Rasim Mammadov został aresztowany pod zarzutami zdefraudowania ponad 12 mln manatów, działania na szkodę BKC, marnotrawstwa produktów na kwotę 42 mln manatów, oszustwa, korupcji i zastraszania. Według jego obrońców śledztwo ma charakter polityczny, gdyż nie jest prowadzone przez prokuraturę, ale funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa Państwa. *Rasim Məmmədovun işinin əsl səbəbi nədir?*, „Turan” [online], 3 II 2021 [dostęp: 9 V 2021]: <<https://www.turan.az/ext/news/2021/2/free/Social/az/1007.htm>>.

63 *Brief report by „For Human Rights” Public Union and „Democracy Monitor” on violation of property rights, right to fair trial and forced expropriation of the property of Zulfugarly brothers in Azerbaijan*, Organization for Security and Co-operation in Europe, Warsaw 26 IX 2021: <<https://www.osce.org/files/f/documents/6/4/94348.pdf>> [dostęp: 28 V 2021].

z pełnomocnikami. Sardar Dżalaloglu zarzucił policji stosowanie tortur, które miały skutkować trwałym uszczerbkiem na jego zdrowiu. 11 stycznia 2007 r. Trybunał oddalił co prawda roszczenia dotyczące szkody majątkowej, uzasadniając, że Dżalaloglu nie przedstawił wystarczających dowodów na stosowanie wobec niego tortur lub innego rodzaju szykanowanie ze względu na poglądy polityczne, jednak równocześnie zasądził na jego rzecz 10 tys. euro tytułem odszkodowania za naruszenie dóbr osobistych⁶⁴. Przed komisją OBWE zajmującą się nieprawidłowościami podczas azerbejdżańskich wyborów parlamentarnych w 2005 r. zeznawał natomiast Rasul Gulijew – jego skarga dotyczyła aresztowania na lotnisku w Symferopolu. Sytuację w Azerbejdżanie stale monitorował Parlament Europejski, wzywając w rezolucjach do zapewnienia dziennikarzom bezpieczeństwa, wykrycia osób odpowiedzialnych za zamordowanie Elmara Husejnowa, zapewnienia niezależności sądów oraz wypuszczenia więźniów politycznych, w tym liderów ruchu młodzieżowego Nowa Myśl (Yeni Fikir)⁶⁵. Międzynarodowe naciski przynosiły jednak tylko chwilową poprawę sytuacji, a po okresach pozornego łagodzenia polityki wobec oponentów, np. amnestii z 2005 r.,

64 *Case of Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan (Application No. 34445/04) judgment*, European Court of Human Rights, Strasbourg 11 I 2007: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78978>> [dostęp: 17 XI 2020]. Szkodę niemajątkową (inaczej: krzywdę) stanowią w rozumieniu prawa cywilnego wszelkie negatywne skutki dla cielesnej i psychicznej kondycji osoby poszkodowanej, a więc takie jak naruszenie jej dóbr i interesów, które nie wywołują reperkusji w majątku, ale wpływają np. na jej samopoczucie, wywołują cierpienia fizyczne lub psychiczne. Kolejny wyrok ETPC w sprawie aresztowań z października 2003 r. zapadł 26 VII 2011 r. Zbiorowy pozew o naruszenie prawa do rzetelnego procesu wnieśli przeciwko Azerbejdżanowi Panah Husejnow, Arif Hadzizjew, Rauf Arifoglu i Sardar Dżalaloglu. Zgodnie z art. 41 konwencji, odnoszącym się do słusznego zasądzenia zadośćuczynienia, trybunał orzekł, że Azerbejdżan ma wypłacić 10 tys. euro każdemu ze skarżących z tytułu szkody niematerialnej oraz od 1,5 do 3,2 euro z tytułu innych wydatków i kosztów prawnych. *Case of Huseyn and others v. Azerbaijan (Applications Nos. 35485/05, 45553/05, 35680/05, 36085/05) judgment*, European Court of Human Rights, Strasbourg 26 VII 2011: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105823>> [dostęp: 30 XII 2020].

65 *Sytuacja w Azerbejdżanie w przeddzień wyborów. Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie Azerbejdżanu*, Parlament Europejski, P6_TA(2005)0411: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0411_PL.html?redirect> [dostęp: 2 IV 2021]; *Azerbaijan: detention and ill-treatment of several members of Yeni Fikir*, „World Organisation Against Torture” [online], 23 IX 2005 [dostęp: 20 V 2021]: <<https://www.omct.org/en/resources/urgent-interventions/azerbaijan-detention-and-ill-treatment-of-several-members-of-yeni-fikir>>.

ulegała ona ponownemu zaostreniu. W ten sposób İlham Alijew dokonał w ciągu kilkunastu miesięcy pełnej konsolidacji władzy w strukturach administracji państwowej. Jego pozycję potwierdziły wybory prezydenckie z 2008 r., w których zapewnił sobie drugą kadencję, otrzymując 87,34 proc. głosów⁶⁶. Ich przebieg ponownie budził zastrzeżenia organizacji międzynarodowych, ale prezydent i jego zaplecze niezbyt się tym przejęli i 18 marca 2009 r. zorganizowali ogólnonarodowe referendum konstytucyjne. Na jego mocy wprowadzono do ustawy zasadniczej poprawki, m.in. zmianę art. 105, która zniosła limit sprawowania urzędu prezydenta przez maksymalnie dwie kadencje.

Konkluzje

Analiza wskazanego w tytule niniejszego tekstu okresu w dziejach Azerbejdżanu miała na celu wykazanie podstawowych mechanizmów, które rodzina Alijewów wykorzystywała do kontroli państwa i utrzymywania się przy władzy przez blisko trzy dekady niepodległości kraju. Z perspektywy wertykalnej, definiując ważne z punktu widzenia prezydenta przestrzenie oddziaływania, można określić paradygmat jego postępowania. Charakterystycznymi dla niego elementami były:

1. Eliminowanie wszelkiej opozycji – wzrost opresyjności wobec dziennikarzy, obrońców praw człowieka, przeciwników politycznych oraz zbyt niezależnych przedsiębiorców. Wystarczy wspomnieć historie blogerów Emina Abdullajewa Milli i Adnana Hajizade – skazanych na pięć lat więzienia za krytykę prezydenta na kanale „You Tube” i uwolnionych dopiero po osobistej interwencji prezydenta USA Baracka Obamy. Innym przykładem są losy małżeństwa Lejli i Arifa Junusów – obrońców praw człowieka, którym w sierpniu 2011 r. zniszczono dom w trakcie przygotowywania miejsca pod budowę hali Crystal Hall, gdzie odbył się 57 Konkurs Piosenki Eurowizji. W 2015 r. skazano ich na kary więzienia za oszustwa finansowe, uchylanie się od płacenia podatków i zdradę stanu. Ostatecznie wyszli na wolność z powodu złego stanu zdrowia, a władze zezwoliły im

66 *Protocol on the voting results by Central Election Commission of The Republic of Azerbaijan*, Central Election Commission of The Republic of Azerbaijan, Baku 15 X 2008: <http://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/en_2008_CEC_protocol.pdf> [dostęp: 22 V 2021].

na wyjazd do Holandii, gdzie przebywają do dziś. Głośna była również sprawa Chadidży Ismajilowej – dziennikarki śledczej, którą najpierw skompromitowano intymnymi nagraniami z kamery ukrytej w sypialni, a w 2014 r. aresztowano pod zarzutem nakłaniania do samobójstwa. W jej sprawę zaangażowało się wiele organizacji międzynarodowych, a obrończynią *pro bono* dziennikarki została znana specjalistka od prawa międzynarodowego i praw człowieka Amal Clooney, co doprowadziło do warunkowego zwolnienia kobiety w maju 2016 r. Przykłady podobnych represji i łamania elementarnych praw człowieka w Azerbejdżanie można mnożyć.

2. Zmiany w prawie wyborczym oraz konstytucji mające na celu zagwarantowanie utrzymania się u władzy rodziny Alijewów. Dowodzą tego kolejne lata rządów Ilhama Alijewa, który wykorzystuje urząd prezydenta do utrwalania dotychczasowego układu sił i reżimu w państwie. Świadczy o tym m.in. powołanie w 2017 r. na stanowisko wiceprezydenta jego żony Mehriban.

3. Umiejętne wykorzystywanie przez władzę konfliktu z Ormianami o Górski Karabach, który z nową siłą wybuchł jesienią 2020 r. Budowanie w społeczeństwie poczucia zagrożenia i pielęgnowanie w nim przez lata świadomości klęski z 1994 r. skutkowało m.in. ciągłym podnoszeniem wydatków na zbrojenia. W ostatnim roku kwota ta sięgnęła 5 proc. PKB, czyli ponad 3 mld dol. Polityka ta przyniosła wymierne rezultaty i stała się podstawą ostatniego sukcesu wojsk azerbejdżańskich w regionie.

4. Wybór dochodowej strategii eksploatacji złóż mineralnych, mającej przełożenie na wzrost PKB (ich eksport stanowił 45 proc. wpływów budżetowych), a co za tym idzie wzrost poziomu życia mieszkańców Azerbejdżanu, ale też świadome różnicowanie źródeł dochodów państwa, by unieważlić się na wahania cen paliw na światowych rynkach, które doprowadziły do kryzysu gospodarczego w 2014 r.

Dwie ostatnie kwestie, tj. konflikt w Karabachu i surowce energetyczne, są ściśle skorelowane z polityką zewnętrzną prezydenta, czyli wykorzystywaniem sojuszy, gry mocarstw i geopolityki, zwłaszcza w kontekście toczony między Rosją, Turcją i krajami Zachodu rywalizacji o strefy wpływów w Azji Centralnej. Wystarczy tu wspomnieć uczestnictwo w działaniach koalicji antyterrorystycznej w Afganistanie w 2001 r. czy ostatnie rozstrzygnięcia w Górskim Karabachu, które potwierdzają uniezależnianie się Baku od Moskwy i coraz silniejsze związki z Ankarą. Niepokojące są natomiast bezradność, a często indolencja organizacji międzynarodowych i bierność

państw Zachodu oraz międzynarodowej opinii publicznej wobec nadużyć, których dopuszczają się władze Azerbejdżanu. Skoro jednak w mediach już tylko szczątkowo wybrzmiewają informacje o więzieniu Aleksieja Nawalnego w Rosji czy Andrzeja Poczobuta, Andżeliki Borys i Ramana Pratasiewicza na Białorusi, to tym bardziej nie dziwi, że o azerbejdżańskich dysydentach i więźniach sumienia można przeczytać często wyłącznie na stronach Amnesty International.

Bibliografia

- Abbasov R., *Azerbajdżan: povyšenje zarplaty sotrudnikov dorożnoj policii vráđ li umenšit ih nelegal'nye dohody*, „Institute for War & Peace Reporting” [online], 30 IX 2005 [dostęp: 10 I 2021]: <<https://iwpr.net/ru/global-voices/azerbajdżan-povyšenje-zarplaty-sotrudnikov>>.
- Abdullayev F., Muradova M., *Azerbaijan: still waiting for Rasul Guliyev*, „Refworld” [online], 17 X 2005 [dostęp: 9 III 2021]: <<https://www.refworld.org/docid/46f258bcc.html>>.
- An act to support freedom and open markets in the independent states of the former Soviet Union, and for other purposes*, „Public Law”, 102-511, statute 106, 24 X 1992: <<https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-106/pdf/STATUTE-106-Pg3320.pdf>> [dostęp: 4 VIII 2020].
- Aras B., *Turkish foreign policy toward Transcaucasus*, „Central Asia and the Caucasus” 2001, No. 5 (11).
- Azerbaijan: accusations made against human rights defender, Ms Leyla Yunus*, „Front Line Defenders” [online], 14 I 2009 [dostęp: 10 XII 2019]: <<https://www.webcitation.org/6A1g1DeEJ>>.
- Azerbaijan: detention and ill-treatment of several members of Yeni Fikir*, „World Organisation Against Torture” [online], 23 IX 2005 [dostęp: 20 V 2021]: <<https://www.omct.org/en/resources/urgent-interventions/azerbaijan-detention-and-ill-treatment-of-several-members-of-yeni-fikir>>.
- Azerbaijan: documenting violence in stolen election*, „Human Rights Watch” [online], dostęp: 5 VIII 2020], <<https://www.hrw.org/legacy/update/2003/11/#1>>.
- Azerbaijan: opposition parties prepare to vigorously contest parliamentary election*, „Refworld” [online], 28 III 2005 [dostęp: 5 X 2019]: <<https://www.refworld.org/docid/46f2589a13.html>>.
- Azerbaijan: post-election clashes turn deadly*, „Human Rights Watch” [online], 16 X 2003 [dostęp: 21 VIII 2020]: <<https://www.hrw.org/news/2003/10/16/azerbaijan-post-election-clashes-turn-deadly>>.
- Azerbaijan: rights groups say post-election detainees tortured*, „Eurasianet” [online], 25 X 2003 [dostęp: 24 VIII 2020]: <<https://eurasianet.org/azerbaijan-rights-groups-say-post-election-detainees-tortured>>.

- Azerbaijan: an unending succession*, „The Washington Post” [online, dostęp: 11 VIII 2020]: <<https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A40291-2003Aug24.html>>.
- Azerbaijan: vulnerable stability*, International Crisis Group, Baku–Tbilisi–Istanbul–Brussels, 3 IX 2010 (Europe Report, 207).
- Azerbaijan’s 2005 elections: lost opportunity*, International Crisis Group, Baku–Brussels 21 XI 2005 (Europe Briefing, 40).
- Azərbaycan Respublikası Adından Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Qərarı 2003-cü il oktyabrın 15-də keçirilmiş Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin nəticələrinin təsdiq və rəsmən elan edilməsinə dair*, „Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməs” [online], 28 X 2003 [dostęp: 22 VIII 2020]: <<http://supremecourt.gov.az/static/view/113>>.
- Azərbaycan Respublikasının Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyası haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu*, „Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi” [online, dostęp: 10 I 2021]: <<https://www.mia.gov.az/?limited/az/content/215/>>.
- Azeri minister withdraws lawsuit against rights activist*, „Radio Free Europe. Radio Liberty” [online], 2 III 2009 [dostęp: 10 XII 2019]: <https://www.rferl.org/a/Azeri_Minister_Withdraws_Lawsuit_Against_Rights_Activist/1502729.html>.
- Bolukbasi S., *Azerbaijan. A political history*, I. B. Tauris, London 2011.
- Brief report by „For Human Rights” Public Union and „Democracy Monitor” on violation of property rights, right to fair trial and forced expropriation of the property of Zulfugarly brothers in Azerbaijan*, Organization for Security and Co-operation in Europe, Warsaw 26 IX 2021: <<https://www.osce.org/files/f/documents/6/4/94348.pdf>> [dostęp: 28 V 2021].
- Bush letter to Aliyev addresses Azeri election violence and Karabagh*, „Absarez” [online], 3 XI 2003 [dostęp: 12 XII 2020]: <<http://asbarez.com/49197/bush-letter-to-aliyev-addresses-azeri-election-violence-and-karabagh/>>.
- Case of Huseyn and others v. Azerbaijan (Applications Nos. 35485/05, 45553/05, 35680/05, 36085/05) judgment*, European Court of Human Rights, Strasbourg 26 VII 2011: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105823>> [dostęp: 30 XII 2020].
- Case of Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan (Application No. 34445/04) judgment*, European Court of Human Rights, Strasbourg 11 I 2007: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78978>> [dostęp: 17 XI 2020].
- „Central Election Commission of the Republic of Azerbaijan” [online, dostęp: 12 III 2013]: <http://www.cec.gov.az:80/en/4millimajlis2005/protocol/CEC_protocol.doc>.
- Crushing dissent. Repression, violence and Azerbaijan’s elections*, „Human Rights Watch” 2004, vol. 16, No. 1 (D): <<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/azerbaijano104full.pdf>> [dostęp: 24 V 2021].
- Curtis G. E., *Armenia, Azerbaijan and Georgia country studies*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington 1995.
- Documents: working papers, 2005 ordinary session (third part), 20–24 VI 2005*, vol. 4: *Documents 10534–10565*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2006.

- Dynastic régimes*, „The New York Times” [online], 25 VIII 2003 [dostęp: 11 VIII 2020]: <<https://www.nytimes.com/2003/08/25/opinion/dynastic-regimes.html>>.
- Əfəndiyev M., *Zülfüqarlı qardaşları iş adamı Poladxan Məmmədkərimovu necə tora salıb qovdular?*, „Virtual Azərbaycan” [online], 25 VII 2020 [dostęp: 5 V 2021]: <<https://virtualaz.org/aktual/166170>>.
- Follow-up to Resolution 1359 (2004) on Political Prisoners in Azerbaijan*, doc. 10564, Council of Europe Parliamentary Assembly, 31 V 2005: <<https://www.refworld.org/docid/4305f6044.html>> [dostęp: 14 XII 2019].
- Follow-up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan*, [w:] *Documents: working papers, 2005 ordinary session (third part), 20–24 VI 2005*, vol. 4: *Documents 10534–10565*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2006.
- General Zakir Nasirov vyhodit na svobodu*, „Haqqın” [online], 16 III 2017 [dostęp: 28 X 2020]: <<https://haqqin.az/news/95086>>.
- Ibragimhalilova R., *Zaderžannyj polkovnik daet pokazaniâ, a prezident strany zaâvlâet, čto ne nameren odstranât' ministra vnutrennih del Ramilâ Usubova*, „Èho”, 15 III 2005, № 48 (1037): <<http://oracle.fast-servers.net/~azecho/obshestvo01.shtml>> [dostęp: 8 VI 2020].
- Ismailova G., *Rasul Guliyev failed to return to Azerbaijan*, „The Central Asia-Caucasus Analyst” [online], 2 XI 2005 [dostęp: 5 III 2021]: <<https://www.cacia-analyst.org/publications/field-reports/item/10420-field-reports-caci-analyst-2005-11-2-art-10420.html>>.
- Ismailzade F., *Is Aliyev government meddling in Azerbaijan's business sector?*, „The Jamestown Foundation” [online], 11 I 2006 [dostęp: 3 V 2021]: <<https://jamestown.org/program/is-aliyev-government-meddling-in-azerbaijans-business-sector/>>.
- Ismayilov R., *Arrests of entrepreneurs in Azerbaijan likely linked to Political re-shuffle*, „Eurasianet” [online], 19 XII 2005 [dostęp: 11 IV 2021]: <<https://eurasianet.org/arrests-of-entrepreneurs-in-azerbaijan-likely-linked-to-political-re-shuffle>>.
- Ismayilov R., *Azerbaijan: two more officials sacked*, „Refworld” [online], 20 X 2005 [dostęp: 10 III 2021]: <<https://www.refworld.org/docid/46f258bec.html>>.
- Khazar M., *Viktor Kozeny: President Aliyev made promises*, „Radio Free Europe. Radio Liberty” [online], 20 VII 2001 [dostęp: 11 VIII 2020]: <<https://www.rferl.org/a/1340882.html>>.
- Kim Jong-Ilham. *Heidar Aliev's anointed successor can take Azerbaijan only to new depths*, „The Economist” [online], 9 VIII 2003 [dostęp: 10 VIII 2020]: <<https://www.economist.com/europe/2003/08/07/kim-jong-ilham>>.
- Kwiatkiewicz P., *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2013.
- Mamedov S., *Operaciâ „Černyj poâs” obernulas' skandalom*, „Nezavisimââ gazeta” [online], 15 III 2005 [dostęp: 7 VI 2020]: <http://www.ng.ru/cis/2005-03-15/5_baku.html>.
- Martovskie sobytiâ, Pravozashiťnyj Centr Azerbajdzana (17 marta 1997 g.)*, „Civic Solidarity” [online, dostęp: 28 X 2019]: <<https://www.civicsolidarity.org/ru/member/1529/pravozashchitnyy-centr-azerbaydzhana>>.

- McCool G., *U. S. envoy Mitchell testifies in bribery trial*, „Reuters” [online], 19 VI 2009 [dostęp: 12 VIII 2020]: <<https://www.reuters.com/article/us-azerbaijan-trial-mitchell/u-s-envoy-mitchell-testifies-in-bribery-trial-idUSTRE5514WN20090619>>.
- Meissner H., *Informal politics in Azerbaijan: corruption and rent-seeking patterns*, „Caucasus Analytical Digest” 2011, No. 24.
- Məmmədov R., „Zavodun sahibi nə Ramiz Mehdiyev deyil, nə də Bəylər Əyyubov...”, „Teref” [online], 22 V 2015 [dostęp: 4 V 2021]: <<https://teref.az/manset/3169-zavodun-sahibi-ne-ramiz-mehdiyev-deyil-ne-de-beyler-eyyubov-rasim-memmedov.html>>.
- Mərzili A., *20 il əvvəlki 8 mart və 1995-ci ilin 13–17 mart hadisələri*, „Təzadlar” [online], 17 III 2015 [dostęp: 5 IX 2020]: <<http://anl.az/down/meqale/tezadlar/2015/mart/42681.htm>>.
- NIK kończy projekt Komisji Europejskiej w Azerbejdżanie, „Najwyższa Izba Kontroli” [online], 13 III 2020 [dostęp: 14 III 2021]: <<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/twinning-w-azerbejdżanie.html>>.
- Noyabrın 23-də Məzahir Pənahovun sədrliyi ilə Mərkəzi Seçki Komissiyasının növbəti iclası keçirilmişdir, „Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası” [online], 23 XI 2005 [dostęp: 7 III 2021]: <<http://www.msk.gov.az/az/newsmsk/174>>.
- Opposition-police clashes jar Azerbaijan election campaign*, „Refworld” [online], 3 X 2005 [dostęp: 7 III 2021]: <<https://www.refworld.org/docid/46f258b528.html>>.
- Patlewicz B., *Współczesne oblicza ormiańsko-azerbejdżańskiego konfliktu o Górski Karabach*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2011, nr 39.
- Peuch J.-Ch., *Azerbaijan: opposition leaders receive prison sentences*, „Eurasianet” [online], 22 X 2004 [dostęp: 6 X 2019]: <<https://eurasianet.org/azerbaijan-opposition-leaders-receive-prison-sentences>>.
- Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 czerwca 2009 r. o nadaniu orderów i odznaczeń*, „Monitor Polski” 2009, nr 71, poz. 905, rej. 194/2009.
- Post-election violence in Azerbaijan*, „Congressional Record – Senate”, 22 X 2003, s. S13046: <<https://www.congress.gov/crec/2003/10/22/CREC-2003-10-22-pt1-PgS13046-2.pdf>> [dostęp: 11 VI 2021].
- Prem'ér-ministru Azerbajdżanskoy Respubliki Gospodinu İl'gamu Alievu*, „Azerbajdżanskoe gosudarstvennoe informacionnoe agentstvo” [online], 12 VIII 2003 [dostęp: 2 VIII 2020]: <https://azertag.az/ru/xeber/premer_ministru_azerbajdzhanskoi_respubliki_gospodinu_ilgamu_alievu-615766>.
- Protocol on the voting results by Central Election Commission of The Republic of Azerbaijan*, Central Election Commission of The Republic of Azerbaijan, Baku 15 X 2008: <http://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/en_2008_CEC_protocol.pdf> [dostęp: 22 V 2021].
- Quliyev İ.İ., Nəbiyev F. H., *Kremlə fəth etmiş böyük türk oğlu*, Min Bir Mahnı, Bakı 2008.
- Rasim Məmmədovun işinin əsl səbəbi nədir?*, „Turan” [online], 3 II 2021 [dostęp: 9 V 2021]: <<https://www.turan.az/ext/news/2021/2/free/Social/az/1007.htm>>.
- Rasul Guliyev detained in Ukraine*, „Human Rights House” [online], 17 X 2005 [dostęp: 8 III 2021]: <<https://humanrightshouse.org/articles/rasul-guliyev-detained-in-ukraine/>>.

- Rauf Arifoglu finally released*, „Reporters without Borders” [online], 21 III 2005 [dostęp: 17 XI 2019]: <<https://rsf.org/en/news/rauf-arifoglu-finally-released>>.
- Rohoziński J., *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005 (Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna).
- Şükürov V., „*Qara kemer*” *emeliyyati*, „Nurlar” Nasriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı 2009.
- The systematic corruption of the Aliyev dynasty*, „Congress” [online], 25 IX 2003 [dostęp: 6 VIII 2020]: <<https://www.congress.gov/congressional-record/2003/09/25/house-section/article/H8936-1>>.
- Sytuacja w Azerbejdżanie w przeddzień wyborów. Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie Azerbejdżanu*, Parlament Europejski, P6_TA(2005)0411: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0411_PL.html?redirect> [dostęp: 2 IV 2021].
- Telmanqizi S., *Azerbaijan: public television hit by Bias Claims*, „Institute For War & Peace Reporting” [online], 5 V 2006 [dostęp: 19 II 2021]: <<https://iwpr.net/global-voices/azerbaijan-public-television-hit-bias-claims>>.
- [*Two thousand twenty*] *2020 World Press Freedom Index*, „Reporters without Borders” [online, dostęp: 20 II 2021]: <<https://rsf.org/en/ranking/2020>>.
- [*Tysäcä devät'sot devânosto pätÿj*] 1995, „Fond Zaşıty Glasnosti” [online, dostęp: 28 X 2020]: <http://www.gdf.ru/murdered_journalists/list/1995>.
- Whelan S., *Azerbaijani presidential election fixed with the approval of Bush and Putin*, „World Socialist Web Site” [online], 30 X 2003 [dostęp: 17 IX 2020]: <<https://www.wsws.org/en/articles/2003/10/azer-030.html>>.
- Worldwide Press Freedom Index 2005*, „Reporters without Borders” [online, dostęp: 13 XII 2021]: <<https://rsf.org/en/worldwide-press-freedom-index-2005>>.